

RÜSTEM PAŞA VE HAKKINDAKİ İTHAMLAR

M. Tayyib Gökbilgin

Busbecq Avusturya sefaret heyeti ile, İstanbul'a birinci defa geldiği zaman (Ocak 1555), Rüstem Paşa'yı mâzul olarak İstanbul'da bulmuştu. Paşa, şehzade Mustafa hadisesinden sonra vezir-i âzamlığı kaybetmiş, fakat hayatını kurtarmaya muvaffak olarak Üsküdar'da zevcesi Mihrimah Sultan'ın sarayında ikamete memur edilmişti. Kanunî Sultan Süleyman'ın, ordusu ve telli başlı devlet erkânı ile İran harplerini idâre etmek üzere imparatorluğun doğu sınırlarında bulunduğu (Nahcivan seferi) esnada İstanbul kaymakamı vezir Hadım İbrahim Paşa idi. Ancak mâzul ve menkûb sabık sadrâzamı şöhreti, prestiji hâlâ o kadar kuvvetli idi ki, Busbecq, eski büyüklüğünü hatırlayarak ve yakında tekrar ikbâle geçmesini tahmin ve ümid ederek, arkadaşları ile birlikte, ona resmî bir ziyarette bulunmayı, hediyeler vermesi ihmal etmemişti. Avusturya elçisine göre, Rüstem Paşa, keskin ve uzağı görür bir zekâ sâhibi idi ve padişahın şan ve şöhretini tesiste onun da büyük hizmetleri vardı. İhrâz ettiği yüksek mevkie lâyık bulduğu Rüstem Paşa'da, Busbecq'in gördüğü yegâne kusur, son derece hasisliği idi ve onun her hâlini beğenen efendisi de, vezirinin ve dâmadının, sâdece, bu tabiatından zaman zaman hoşnut görünmüyordu. Maamafih, sâbık vezir-i âzâmın, iktidarda bulunduğu sırada devletin malî siyasetini yoluna koyması, ne kadar güç olursa olsun hiç bir vâridat kaynağını ihmal etmemiş olması, hattâ, has bahçelerde yetişen sebze ve çiçekleri sattırarak hazineyi doldurması, Busbecq'in müşahede ve takdir ettiği başarılarıdır. O, İstanbul'da Rüstem Paşa'nın aleyhdarlarından olan büyük bir adamdan dinlemişti ki, sadrâzamın himmeti ve kabiliyeti sayesinde iç ve dış hazinelerde büyük bir para toplanmış bulunuyordu ve bu hazinelerden birinin

üzerinde sadrâzam Rüstem Paşa'nın gayreti sayesinde bunların temin edilmiş olduğu yazılı bulunuyordu¹.

Busbecq'in bu müşahede ve kanaatlerinin daha sonraki Avrupa tarihçileri tarafından ilâveler ve bâzı tahrifler ile nakledildiği görülmektedir. Meselâ Chalcondyle zeylini yazan Thomas Artus² Rüstem Paşa'nın bahçelerde yetişen çayırılara, gül ve menekşelere bile vergi tarh etmek suretiyle gelir kaynakları icad ettiğini bu hususta en küçük bir şeyi ihmal eylemediğini, bu sayede sarayın hazinelerini doldurduğunu, hattâ kendi zamanında (XVII. asır başlarında) dahi bu odalardan birinin üzerinde yukarıdaki ibârenin «*Denier acquis par la diligence de Rustam*» yazılı olduğunu kaydetmiştir.

Filhakika, Rüstem Paşa'nın tarihlerimizde de tesbit edilen bu cephesi ele geçen yeni bir vesika ile teyyüd etmekte, onun aynı zamanda, İstanbul'un iâşesi ve memleket mevzuları üzerinde spekülasyon yapılarak darlık yaratılması mevzuunda sâlim tedbirler almak istediğini göstermektedir: XVI. asırda Osmanlı devletinin Avrupa ile olan iktisadî münasebetlerinde zaman zaman memleketin aleyhine teveccüh eden tezâhürler görülmekte ve başta İstanbul olmak üzere, yer yer gıda darlığı vücuda gelmekte idi. Bunun sebebi, Anadolu'da ve Rumeli'deki toprak mahsullerinin, ezcümle hububatın, memleketin ihtiyacı düşünülmeden harice çıkması veya kaçırılması oluyordu. Karadeniz ve Akdeniz limanlarına gelen yabancı avrupalı gemiler ekseriya râyicden yüksek fiyatla hububat alıyor, yerli ve yabancı tâcirler marifetiyle anbarlarda bu maksadla toplattıktan sonra, bunları kendi memleketlerine naklediyorlardı. Çok defa memleket ihtiyacına kâfi gelmeyen gerek hububat ve gıda maddeleri, gerek bâzı mamûl eşyanın gelişi güzel ihracı, bilhassa sefer zamanlarında bu türlü ihtiyac maddelerinin fıkdanını mucip oluyor, İstanbul'da ve diğer yerlerde iktisadî buhran, hayat pahalılığı ve ihtikâr yaratıyordu³ ki, ilgili hükümet makamlarının ve taşrada mahallî

¹ *Vier Briefe aus der Türkei von O. G. von Busbecq*, ngr. Wolfram von den Steinen, Erlangen, 1926, s. 37 v. dd.; H. Cahid trc. s. 42 v. dd.

² *L'Histoire de la decadence de l'Empire Grec et etablissement de celui des Turcs*, Paris 1663, I. s. 616 v. dd.

³ Mustafa Akdağ, *Osmanlı imparatorluğunun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti* (Belleten), Ankara 1949, sayı 51, s. 512 v. dd.

kadınların zaman zaman buna mâni olmaya çalışmaları ve önleyici tedbirler almaları bunun neticesi idi. Ahmed Refik Bey merhumun XVI. asrın ikinci yarısına âit olmak üzere arşivlerimizde buna dâir elde ederek yayınladığı vesikalar, bize bu hususta kâfi derecede bir fikir ve bâzı misâller vermektedir⁴.

Sadrâzam Rüstem Paşa'nın padişaha sunduğu bir arizadan (vesika I) anlıyoruz ki, iktidarının ilk devresinde, yâni 1550'den önce dahi bu mesele İstanbul'da ve hattâ bütün memlekete şâmil aktüel bir hâledir. O, bu arzını, dördüncü vezir Haydar Paşa'nın her halde haslarından elde ettiği hububatın Karadeniz'de seyr ü sefer ve ticaret yapan avrupalılara satılması hususunda padişahın verdiği emir münasebetiyle yapmakta idi. Sadrâzam bu emre uyarak, Haydar Paşa'nın Akdeniz ve Karadeniz limanlarında mevcut zahiresinin satılmasına müsaadeyi mutazammın hükmü yazıp alâkadarlara vermiş, fakat, bu münasebetle Kanunî Sultan Süleyman'ın dikkatini bu mesele üzerine çekerek vaziyeti açıkça bildirmek ve hububat satışının hiç bir kayda tâbi olmadan serbest tutulması hâlinde beliren mahzur ve tehlikeleri iğâret etmek istemişti. Sadrâzama göre, Karadeniz İstanbul'un kileri gibidir ve buradan harice zahirenin gitmesi pâyitahın muzayakaya düşmesini intac edecektir. Avusturya ile yapılan muahedeyi (19 Haziran 1547) müteâkib Edirne'den İstanbul'a avdet edildiği zaman—ki bu kayıt bize vesika tarihinin 1548 İran seferinden önce ve o senenin ilk baharında olduğunu göstermektedir⁵—şehirde zahire darlığı görüldüğünü, bu hâlin giderilmesi için Karadeniz ve Akdeniz boğazlarında tertibat alınarak yasaklar vazolunduğunu ve bu suretle bir çok gemilerin ele geçirilmesi, bu hususta sorumlu bâzı kimselerin dirliklerinin elinden alınması ile İstanbul'un iâşe vaziyetinde bir ferahlık yaratıldığını, iddiasını te'yit bakımından, arzeden Rüstem Paşa, ancak, Karadeniz taraflarındaki hububatın elde tutulabileceği, Akdeniz kıyılarındaki limanlarda bunun asla mümkün olamayacağı mutâlâa-

⁴ *XVI. asırda İstanbul hayatı* (1553—1591), İstanbul 1935, s. 78—103.

⁵ Haydar Paşa'nın vezarete tâyini 10 Zilkade 954 (22 Aralık 1547) tarihindedir. Yazma bir *Tevârih-i Âl-i Osman*, onu şu şekilde bildirmektedir: Vezaret-i Haydar Ağa. Ol esnada Kapı ağası Haydar Ağa hazretlerine vezaret verilip mah-i merhumun yirmi ikisinde envâ'î tâzimle içerüden çıkıp merhum Süleyman Paşa evlerine gelüb sâlin oldu. (Üniversite kütüphanesi, TY, nr. 248, vr. 251)

sında bulunmakta, Eğriboz'da donanma için peksimet pişirilmek istendiği hâlde o taraflarda bunun için yetecek derecede hububat temin edilemediğini, buna bir misâl olarak zikretmektedir. Yasak konulması, müessir tedbir alınması, bu kadar müşkil olan Akdeniz'de vaziyet bu merkezde iken Karadeniz bölgesindeki hububat için de müsaadekâr davranılması ve satışa izin verilmesi, İstanbul'un ileride yine iâşe sıkıntısına düşmesini mücib olabilecekti. Diğer taraftan, sadrâzâmın teessüf ettiği başka bir şey vardı: Haydar Paşa ve emsâli kimseler, âdeta nüfuz ticareti yaparak, yalnız kendi hububatını satmakla iktifa etmiyorlar, reâyanın ve bir çok kimselerin elindeki zahireyi de ucuz fiyatla alarak yabancılara pahalı satıyor ve bundan, şüphesiz memleketin zararına, büyük kazançlar elde ediyorlardı. Uzak ve İstanbul'a nakil imkânları az olan yerlerdeki hububatın "deryaya satılması," bir dereceye kadar câiz idi. Fakat, fakir halkın ihtiyacı bulunduğu aşikâr olan mahsulün elden çıkarılması, düşmanları maddeten kuvvetlendirmeye yaradığı gibi şehre yakın olan depolardaki stokların da tükenmesini mücib oluyordu. Öyle anlaşılıyor ki, Haydar Paşa'nın temin ettiği bu hüküm ikinci vezir Ahmed Paşa, üçüncü vezir İbrahim Paşa ve yeniçeri ağası gibi diğer devlet ricâlini de harekete getirmiş, onlar da kendi ellerindeki hububatı, muhakkak çok kârlı bir şekilde ve her hâlde çok müsâit fiyatlar arzeden dış piyasaya satmak hususunda müsaade istihsâl etmek için Rüstem Paşa'yı tazyika başlamışlardı. Yukarıda serrettiği ve zamanın şartlarına göre çok haklı görünen mülâhazalar ile, sadrâzâm, bir ay kadar onlara mukavemet edebilmiş ve nihayet meseleyi bütün cepheleri ile hükümdara arz etmeğe mecbur olmuştu. Bu arızasında, o, padişahdan bir divan gününde bu meseleyi cümlesine sormasını, hâricce satılacak hububat işinin açıkça müzakeresini kendilerine emir ve havâle buyurmasını istemekte, arzettiği bu mülâhazalar karşısında, onların ısrarından kurtulmayı arzu ettiği kadar, padişahın sarîh müsaadesi olmadıkça bir karar da veremeyeceğini bildirmektedir.

Rüstem Paşa, bu arızasında bu münâsebetle, diğer bir derde de temas etmekte ve Galata tacirlerinin —ki devletin teb'ası veya yabancı oldukları tasrîh edilmemektedir— evvelce hazineye türlü hiylelerle kumaş satarlarken bunun men'i üzerine hububat ihrâcına çalıştıklarını ve bu sahada ihtikâr yaptıklarını açıkla-

maktadır. Onun hasisliğinin bilinmesine ve diğer vezirlere karşı garezkârlık göstermesi de muhtemel olmasına rağmen, memleketin iktisadî vaziyetini, sorumlu bir devlet adamı sıfatı ile sâlim bir istikamete yöneltmek ve lâzım gelen tedbirleri zamanında almak istediği bu vesikanın bize öğrettiği en mühim hususlardan biri olarak mutâlâa edilebilir.

Rüstem Paşa'nın, bilhassa, ilk zamanlarındaki bir kısım icratı ve her hâlde seleflerine kıyasla sakım addedilebilecek bazı karar ve tedbirleri —ki bu hususta padişah üzerindeki nüfuzu ve kayınvaldesi Hürrem Sultan ile zevcesi Mîhrimah Sultan'a istinad etmesinin şüphesiz büyük tesirleri vardı— her tarafta kendisine bir çok aleyhdarlar meydana getirmişti. Bunlar arasında devletin yüksek kademelerinde bulunan ve işlerin iç yüzüne vakıf olanlar da bulunuyor, bir kısmı tamâmen hissî ve şahsî sebep ve mülâhazaları olsa bile, Rüstem Paşa muhaliflerinin ekserisi, hak ve hakikat müdafii olarak görünüyordu. Bunlardan bazıları vâkîf ve şahid oldukları bir takım yolsuz işleri padişaha arz ve ihbardan da çekinmiyorlardı. Bu imzasız ve tarihsiz ihbar mektupları bize bazı mühim ve enterasan şeyler öğretmekte, Rüstem Paşa iktidarının mahiyet ve hüviyetini daha fazla tanıtmaya yaramaktadır. Bunlardan biri Eflâk voyvodası Mirçe⁶ (Mircea III. le Pâtre 1545-1554) ile sadrâzâm arasındaki münâsebetle taâlluk etmektedir (vesika II). Rüstem Paşa'nın sadaretinin ikinci senesinde (1545) Eflâk voyvodalığında da bir tebeddül olmuş, hakkında şüphe hâsıl olan selefi Radul voyvoda (Radu VII Paisie 1535-1545) Mısır'da ikamete memur edildiği sırada, Çoban Mirçe de Eflâk voyvodalığına getirilmişti. Bu tâyin keyfiyetinde Rüstem Paşa'nın ne dereceye kadar tesiri olduğu, yeni voyvodanın mahmisi bulunup bulunmadığı şimdiye kadar meçhulümüz idi. Bu ihbar mektubundan anlaşılıyor ki, evvelce Radul voyvoda padişahın hazinesine on yük akçe (1.000.000 akçe) pişkeş veriyorken Mirçe voyvoda bu parayı iddiaya göre, Hazine-i hümayuna vermemiş,

⁶ İstanbul'a gönderdiği koyunlar yüzünden rumence Ciobanul ismiyle olan Çoban Mirçe voyvoda (bk. Eflâk maddesi İslâm Ansiklopedisi). Eflâk voyvodasının müslüman olduktan sonra Dergâh-ı âlî müteferrikahlığına tâyin edildiği bildirilen, oğlu Mehmed'e âit bir muamele hakkında, arşivde bir vesika mevcuttur ki; İ. Hakkı Uzunçarşılı, adı geçen bu voyvodanın çoban Mirçe olabileceğini zannetmektedir. Krg. Osmanlı tarihi, Ksm. II Ankara 1949, s. 420.

voyvodalığı mukabilinde sadrâzama rüşvet, onun adamlarına da bir miktar mal vererek su'-i istimal yoluna sapmıştı. Bu ihbarı 1546 veya 1547 de yaptığı anlaşılabilir muhbir, sabık Eflâk voyvodasının verdiği pişkeşin *Ruznâme-defterlerinde* aynen yazıldığını, iddiasının isbatı sadedinde, bildirdiği gibi lâhik voyvodanın reâyaya ne kadar zulüm yaparak bu parayı topladığını Edirne'de sâkin çuhacı Hacı adındaki zattan öğrenebileceğini ifâde ve bu memleket tarafından her sene tediye edilen muharrer haracın otuz yüke (3.000.000 akçe) iblâğı mümkün iken⁷ Rüstem Paşa'nın kayıtsızlığı ve kendi menfaati yüzünden buna gayret göstermediği, kısaca, padişaha karşı doğrulukla hareket etmediğini ilâve ediyordu. Diğerleri gibi, bu ihbar mektubunun da bir faydası olmadığı ve bir netice hâsıl etmediği Mirçe'nin sekiz sene müddetle yerinde kalmasından anlaşılabilir. Ancak, Rüstem Paşa'nın azlinden bir müddet sonra onun, Ferdinand'a taraftarlık ithâmı ile de olsa⁸, değiştirilmesi bu ihbarın tamamen mesnedsiz olmadığını anlatsa gerektir. Daha sonra bu mevkiî yeniden eline geçirmesi dahi (1558), Rüstem Paşa'nın ikinci defaki sadareti devrine tesadüf etmektedir.

Rüstem Paşa hakkında itham edici diğer mühim bir ihbar mektubu da padişaha yine bu tarihlerde (her hâlde 1546) gönderilmişti (vesika III). Ehemmiyetli bir mevkiîde ve hükümet işlerinin seyrine iyice vâkif olduğu anlaşılabilir muhbirin, sadrâzama şiddetle ithâm etmekte ve hâdiseleri, birer birer kendi görüşüne göre, Kanunî'nin nazar-ı itilâna arz eylemekte olduğu görülmektedir. Kendisini "bu edna fakir kulunuz," diye takdim eden fakat, ihbar mektubunda imzası bulunmayan bu zat, vezir-i âzâm Rüstem Paşa'nın, bu vazifeye tayininden itibaren padişahın ismine lââyık bir iş yapmadığını, zulümle hareket ve herkesi mükedder ettiğini bildirmeye sözüne başlamakta, sadrâzama mal vermeyip padişaha güvenerek vazifelerinde dürüst hareket edenleri, Rüstem Paşa'nın ayak altına alıp türlü belâlara uğrattığını iddia etmektedir. Bilâkis, kendisine intisap edenleri ise padişaha doğru

⁷ Bu miktar XVI. asrın sonlarında yüz yük akçeye kadar yükselmişti (*Mühimme defterleri*, nr. 70, s. 250'den naklen, İ. Hakkı Uzunoğlu, *Adı geçen eser*, II, s. 421).

⁸ Verantius'un bir mektubundan naklen, Hammer, *Devlet-i Osmanîye tarihi*, (M. Atâ tre.), VI, s. 55.

ve muktedir olarak tanıtmakta, bu gibileri yüksek mevkilere geçirmekte idi ki, buna misâl olarak, eskiden Selânik kadısı ve o sırada «Arab ve Acem defterdarı» bulunan Bayram Çelebi'nin vaziyeti hatırlatılmaktadır. Bu zat, muhbirin bildirdiğine göre, iki kadılık bölgesine birden aynı zamanda kadı ve nâzir olup, Rüstem Paşa'ya istinadla, vilâyetin altını üstüne getirmiş, bu mıntakadaki madenlerin bir çoğunu kapatarak işlemez hâle gelmesine sebep olmuş, Sidre-Kapısı madeninde bir çok yolsuzluklar yapmıştı; bâzı kuyular da 100 dirhem gümüşten yarım altın, bâzı kuyularda bu miktar gümüşten 12 dirhem altın hâsıl olduğu hâlde⁹, o, hazineye bunun ancak dört dirhemini gösteriyor, geri kalanını kendine alıyordu ki, bu yolda bir tahkikat açılrsa, Bayram Çelebi'nin zimmetine ne kadar para geçirdiği anlaşılabilircekti. Vaziyet böyle olduğu hâlde, sabık Selânik kadısı, sadrâzama ve kethüdalarına mal ve para gönderiyor, mukabilinde, bu kadar hiyaneti ve yolsuzluklarına rağmen, yine muktedir ve doğru bir kimse gibi tanıtılarak defterdar yapıyordu. Bayram Çelebi'nin Rüstem Paşa'ya intisabı ve rüşvet vermeğe başlaması, bu ihbar mektubundan anlaşılacağına göre, «İstabur seferi»nden beri (1541 Macaristan seferi) vuku' bulmaktadır. Bu sefer esnâsında Bayram Çelebi Sofya'ya gelerek¹⁰, Rüstem Paşa'nın henüz sadrâzam olmadığı bir sırada, ona iki yük nakid akçe (200.000 akçe) vermiş, diğer taraftan 20 haneli bir köyü 90.000 akçeye satın alarak Rüstem Paşa'ya mülk olarak temin etmiş, bundan başka, 9.000 baş koyun, 700 baş karasıgır ve 400 su sığırını çobanları ile ve 200 çift gümüş nalın ile birlikte takdim etmişti. Ayrıca, Rüstem Paşa'nın kethüdasına da bir çok şeyler getiren Bayram Çelebi, bütün bu hediye ve rüşvetleri «defterdarlık se-

⁹ Bu meseleler hakkında tafsilât için bk. R. Anhegger, *Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich*, I, Bd. 2, Zürich 1944.

¹⁰ 1541'de Bayram Çelebi, Selânik kadısı ve herbâlde vazifeli olarak orduy-ı humâyuna gelmiş ve sadrâzama burada mülâki olmuş bulunmalı idi. Terâcim-i ahval kitapları bu zat hakkında bize herhangi bir malûmat vermedikleri gibi, müverrih Âli de, bu devrin defterdarları arasında Bayram Çelebi'den bahsetmemekte, buna mukabil Rüstem Paşa tarafından defterdar tayin edilen Lûtfî Bey ile yine Rüstem Paşa'ya intisap ettikten sonra on yıla yakın bir müddet Arab ve Acem defterdarlığında kalan ve bilâhare İstanbul'a gelerek Anadolu ve sonra Rumeli defterdarlığına tayin edilen Boğazhisarlı Murad Çelebi'yi tanıtmaktadır (*Kühûl-ahbar*, basılmamış kısım, Üniversite kütüphanesi, nr. 5959, vr. 355 v.d.).

bebiyle» yapmış ve filhakika, liyakati olmadığı hâlde, padişaha iyi tanıtılarak bu makama gelmeğe muvaffak olmuştu. Rüstem Paşa'nın o kadar teveccüh ve itimadını kazanmıştı ki, iddiaya göre, onu baş defterdar yapmak istemiş, fakat, birden bire bu mümkün görünmemişti. Her hâlde sonradan buna da bir gün sıra geleceği muhakkaktı.

Sadrâzama hediye veya rüşvet gönderenlerden biri de o sırada Bosna beylerbeyi bulunan Ulama Paşa'dır¹¹. Evvelce İbrahim Paşa'ya (Pargalı) intisab ettiği ve İrakeyn seferinde maktul sadrâzamanın baş müşaviri olduğu bilinen bu zatın, sonradan, bir yolunu bularak, padişahın dâmadı ve kudretli vezir Rüstem Paşa'nın teveccüh ve itimadını kazanmaya çalıştığı görülmektedir. Muhbir, onun padişaha bir kaç gulâm, fakat vezir-i âzama 25 gulâm gönderdiğini, Rüstem Paşa'nın bunları kabul etmeyip bedellerini istediğini, bunlara ortalama ikişer bin akçe kıymet takdir edilerek 50.000 akçe aldığını ve bununla da iktifa etmiyerek kumaş pahası diye 30.000 akçe getirttiğini haber vermekte, bu derece bir zulmün vezir-i âzam olan bir kimseye yakışmadığını tebarüz ettirmekte ve Kanûnî Sultan Süleyman'a, itimad ederek iş başına getirdiği adamın, mâhiyetini açıklamaktadır.

Rüstem Paşa'nın koyduğu bid'atlerden biri de, iddiaya göre, II. Bayezid devrinden beri tatbik ve itâ edilmekte olan bâzı tahsisatları, her hâlde fukara, ulemâ ve meşâyihten bâzı yoksullara bağlanan ve dörder beşer akçelik maaşları, bâzılarına çuhalık, yağmurluk namı altında ödenmekte olan ödenekleri kesmesi idi. Mektup sâhibi, bu gibilerin gayr-i memnunlar safına geçerek padişaha bed duâlar ettiklerini, bu suretle tasarruf temin edilerek hazine doldurulacaksa da, bunun kadim kanunnâmeleri ref' etmek ve bozmak demek olacağını bildirmekte; halbuki, Rüstem Paşa'nın ve kethüdasının bir çok mukataalarla, vâridatı geniş olan yerlerden daimî surette, yük yük aldıkları malların hesaba gelmiyeceğini ve bundan padişaha «devede kulak» gösterilmediğini ilâve etmektedir.

Bu mektup bize Rüstem Paşa'nın vezir-i âzam olmak için nasıl entrikalar çevirdiğini de anlatıyor. İddiaya göre, o, sadrâzam Süleyman Paşa hakkında türlü iftiralar yaptırarak Mısır beyler-

¹¹ Hâl tercümesi için bk. Âli, *Aynı eser*, vr. 351 v.d.

beyliğindeki icrâatını teftiş ettirmiş, bu sırada onun halefi Davud Paşa ile Mısır kadısına ve o eyâletin nâzırına «bizi mahcub etmeyiniz, tahkikatı arzumuz vechile yaptırınız» meâlinde müte-addit mektuplar göndererek onu mes'ul mevkie düşürmüş ve sadareten azline muvaffak olmuştu¹². Şüphesiz, muhbirin dediği gibi, padişahın «oğlu gibi makbulü» olan bir vezirin arzu ve emirlerine muhâlif hareket etmek, o tarafta bu vazifeleri görenlerce, nasıl mümkün olabilirdi. Bu sebeple, onlar da, «hakkı koyup bâtil üzere» yürümüşler ve emektar veziri mes'ul göstererek azline bir zemin hazırlamışlardı.

Rüstem Paşa'nın, bu «tamahkâr ve zâlim» vezir-i âzamanın, bir çoklarının ellerinden çiftliklerini, güzel at ve diğer mallarını satın almaya tâlip olarak, zaptettiği de iddia edilmektedir. Bunun dâir bir kaç misâl mevcuttu: o sırada Rumeli kazaskeri bulunan (1546-1547) Çivizâde Muhiddin Şeyh Mehmed Efendi'nin (ölm. 19 Eylül 1547), defterdar olan kardeşinin¹³, içindeki davarları ve diğer eşyası ile iyi bir çiftliğine tâlip olarak elinden almıştır. Kezâ, İstanbul kadılığında mâzûl olan bir zâta¹⁴ Edirne'de Sul-

¹² Vezir Hüsrev Paşa (Deli) ile olan şiddetli bir münakaşası sebebiyle sadareten ayrıldığı bilinen Süleyman Paşa'nın, Mısır vâililiği zamanı için, herhangi bir teftiş icra ettirildiği hakkında kaynaklarımızda bir mâlûmata rastlanmamaktadır. Bilâkis kâtib Sübeyli, onun ikinci Mısır beylerbeyliğinden bahsederken (943—945) «iki seneye karib hükümet edip zamanı bî amânında kurt ile koyun bir yerde geçiyorlardı» demektedir (*Tarih-i Mısırü'l-cedid*, İstanbul 1142, vr. 55). Peçevî ise, Süleyman Paşa'yı himmet ve cür'et sahibi bir devletlü ve «zer kemerlü ve eli hançerlü bin kula malik» olarak tasvir eder (*Tarih*, I, 219) ve onun 1541 den itibaren başlayan vezir-i âzamlığında Rüstem Paşa'nın bu türlü hareketine dâir en küçük bir telmîhte bulunmaz.

¹³ İsmi burada zikredilmemekle beraber, bunun, Çivizade Abdi Çelebi olduğunu anlıyoruz. Müverrih Âli, mukataacı şakirdliğinden yetişen bu zâtı bize pek makbûl tanıtmamakta ve hakkında «havay-i nefsanîyeğe mağlûb bir kimse imiş, hattâ mahall-i kaza hâcette vefat eylemesi necaset-i dünyeviye ile âlûdeliğinden zuhura gelmiş» demektedir (ölm. 960=1558), (*Kühû'l-ahbar*, var. 355).

¹⁴ İsmi bildirmedığı bu mâzûl İstanbul kadısı, herhalde, Karasi'li Hasan Efendi olsa gerektir. *Şakayik zeyli* müellifi Ataf, Bostanzâde Mustafa b. Ali Efendi'nin tercüme-i hâlini verirken, bu zâtın, 952 Şabanında (Ekim 1545) Karasi'li Hasan Efendi yerine «hâkim-i tahtgâhı padişah-ı islâm» olduğunu bildiriyor (s. 130). Bu vesikamızı tarihine tamamen tevafuk etmektedir. Gerçi bu eser, Karasi'li Hasan Efendi'den bahsederken, İstanbul kadılığında bahsetmiyorsa da, uzun müddet İstanbul'da Piri Paşa medresesi müderrisliği yapıyor (Bk. s. 17) ki bu

tan Bayezid medresesi tevcih olduğu hâlde, İstanbul'da evleri ve emlakı bulunması sebebiyle, bu vazifeyi kabul etmekten imtina etmiş ve sadrâzama 2000 flori nakit rüşvet vererek başka bir vazife ile yine İstanbul'da kalmaya muvaffak olmuştu.

İşte bu türlü yolsuzluklar, belki açıklamaya cesaret edemediği, kendi her hangi bir menfaatinin de haleldar olması dolayısıyla, muhbiri, hem Rüstem Paşa'nın mahiyetini kayınpederi padişaha tanıtmaya, hem de, kendi iddiası ve arzusu vechile, Kanûnî Sultan Süleyman'ı lânetten kurtarmak istemeye sevk etmişti. Mamafih o, bu ihbarın asla düşmanlık sebebiyle yapıldığını ve o sırada henüz hayatta bulunan ve Malkara'da menfâ hayatı geçiren sâbık sadrâzam Süleyman Paşa'nın ve diğer hak-sız yere azledilen kimselerin bundan zerre kadar haberleri olmadığını temin etmektedir.

Rüstem Paşa'ya tarihlerimizin atf ve isnad ettiği en büyük suçlardan biri de, şehzade Mustafa'nın katlinde oynadığı meşûm roldür. Hatta bu yüzden şehzadenin vefatına «مکر رستم» lafzı tarih düşürülmüş, başta Âli'nin eseri olmak üzere tarihlerimiz, Rüstem Paşa'nın, zevcesinin ana ve baba bir kardeşleri olan şehzadelere (Selim, Bayezid) meyli dolayısıyla, Hürrem Sultan ile birlikte, Mustafa'nın katli için tertipler hazırlandığını kabul etmişlerdir. Bu acı hadisenin doğurduğu yeis ve bıraktığı menfi aksül-amel o kadar kuvvetli ve devamlı olmuştu ki, XVII. asırda yazılan ve bir çok yerleri *Hasanbeyzâde*'den alınan, Kanûnî devrine âit bir yazma tarih (*Tarih-i Sultan Süleyman*) bunu şöyle ifâde etmektedir: «... ilâ yevmenâ hâzâ haik-ı âlem ve cumhur-ı ümem bu madde için ol vezir-i pür mekr ü ihtiyâle eyyâm ve leyâl sebb ü la'n ve şetm ü ta'n etmekten hâli değillerdir»¹⁵. Şehzade Mustafa'nın, evvelce sadrâzam İbrahim Paşa tarafından iltizâm¹⁶

ihbar mektubunda verilen mâlûmatı teyid ediyor. Zâten, Bostanzâde Ali Efendi 954 de mâzûl olmayıp malûl Emîr Efendi yerine Anadolu kazaskerliğine geçmişti. Binaensleyh bahis mevzuu İstanbul kadısı bulunması mümkün değildir (kezâ krş. Mehmed Şem'i, *Esmarû't-tevârih*, İstanbul kadıları cedveli, İstanbul 1295, s. 192).

¹⁵ Nuruosmaniye kütüphanesi, nr. 3134, vr. 82 v.d.

¹⁶ Bu hususu Sagredo dahî tesbit etmekte ve Hürrem Sultan'ın, bu yüzden, İbrahim Paşa'ya şiddetli bir kin beslediğini söylemektedir (Bk. Sagredo'dan naklen *Itinéraire de Jérôme Maurand D'Antibes à Constantinople*, (1544), Paris 1901, s. 233.

edildiği sırada ve Manisa'da şehzade bulunuyorken, doğrudan doğruya seraskerle muhabere ettiği ve ihtiyaçlarının teminini o kanal ile istediği bilinmektedir. Meselâ, İrakeyn seferi esnâsında şehzade, İbrahim Paşa'ya müracaat etmiş ve Manisa'da timarların mukataaya tahvili ile vaktiyle, timar tevcih edilmek suretiyle ulûfeleri tâyin olunmuş bulunan adamlarının sıkıntıya düşer olmaları sebebiyle, bu meselenin haline himmet etmesini rica eylemişti¹⁷. Belki bu türlü talepler neticesindedir ki, ona maddî yardımlar ehemmiyetli bir dereceye çıkarılmış bulunuyordu¹⁸. İbrahim Paşa'nın katlinden sonra şehzade Mustafa Amasya'ya nakledildi ve orada uzun müddet kaldı¹⁹. Bu esnâda, yaşı ilerlemiş bulunan ve kendisini, diğer kardeşlerinin ve bilhassa Bayezid'in babaları tarafından daha fazla teveccühe nâil olmasına rağmen, veliahd gibi telâkki eden şehzâde, devletin dahilî ve haricî siyasetini beğenmiyor, her hâlde hududda tecavüz hadiseleri çoğalan iranlılara karşı daha enerjik hareket edilmesini istiyordu. Belki babasına bu yolda müracaatlarda bulunmuş ve kendisine hareket serbestisi verilmesini, açılacak şark seferine Serdar yapılmasını istemiş olabilirdi. Bunu kuvvetli bir ihtimal olarak düşünmekle beraber, şehzadenin saltanat meselesi hususunda sarîh fikirleri ve kararları bulunduğu, zamanı gelince harekete geçmek için teşebbüsleri mevcut olduğu muhakkaktır. Busbecq'in de işâret ettiği gibi, Mustafa, üvey anası ve Rüstem Paşa'nın kendi hayatı ve istikbâli hakkındaki tasavvurlarına vâkıftı. Fakat 1552 de şark seferine çıkan Rüstem Paşa'nın iddia ettiği ve yolda çıkarılan haber ve rivâyetler hilâfına, cebren saltanatı ele geçirmek istediği²⁰ doğru görünmemektedir. Onun

¹⁷ Topkapı Sarayı arşivi, E. nr. 5086.

¹⁸ «Sultan Mustafa tâle bekahu hazretlerine verilen esbâbdır ki zikrolunur: Nakid 400.000 akçe câmeha-i mirâburî...», «Sultan Mustafa tâle bekahu hazretlerinin aylugudur ki zikir olunur: et yevmî elli akçe, piriç ayda 17 kile...» krş. Topkapı Sarayı arşivi, D. 2699, E. nr. 7073.

¹⁹ Şehzadenin «el-fakîrû'l-hakîr Mustafa» imzası ile ve «Mustafa b. Sultan Süleyman» mührü ile, isyan eden bir şahıs hakkında padişaha gönderdiği ve «mezkûran isyanı gün gibi rüşendir fırsat el verirse emr-i padişahî ne vechile buyurulursa» diye istizân yaptığı arıza herhâlde bu zamana âit olsa gerektir (krş. Topkapı Sarayı arşivi, E. nr. 11995).

²⁰ Busbecq, *Lettres du Baron de Busbecq*, Paris 1748, I, 88 v.dd.; türkçecerecûme, s. 44 v.dd.

Amasya'dan, Bağdad ve sonra Diyarbekir vâlisi, Ayas Paşa'ya (Bağdad 1545-1548, Diyarbekir 1549) bu mesele ile alâkadar olarak gönderdiği mektup elimizdedir. Tarihi bulunmayan ve münşaat, «suret-i mektub-i merhum Sultan Mustafa ki be-maktûl Ayas Paşa firistâde bûd» başlığı ile münderic bulunan bu mektup²¹, bizi mesele hakkında oldukça aydınlatmaktadır. Şehzade Mustafa bu mektubunda diyor ki «inhâ-i muhibbâne budur ki... Devletlû pâdişah-ı saadet-destgâh.. hazretlerinin ömrü saadetlerine izdiyâd-ı fer ü şevketlerine imtidât müyesser idüb âdây-ı devlet mahzûl ve mahkur... eyleye faammâ bu kâşâne-i fânide bir ferde baka ve dünyay-ı denide ömr-i giranmâye tezâyüd ve irtika olmayıb fe izâcâe ecelihim... mucibince va'de tamam olub... her nefer câm-ı mevî nûş idüb... muhakkak ve mukarrerdir eğerçi müntehâ-i murâdımız ve maksud-ı fuâdımız sâhib kıran-ı rub'- meskûn.. hazretlerinin temâdi-i eyyâmla ömrü devletleri muzâaf olub sâye-i inayetlerinde âsûde hâl ve künfî devletlerinde fârigülbâl olmaktadır. Lâkin takdir-i ilâhîde... saray-ı bekaya vâkî olduktan sonra bize bir kaç gün mühlet müyesser olmuş ise emr-i saltanata taleb-i hakk-ı şer'iden âtil ve mühimm-i hilâfette tedarik-i re'y-i mer'iden gâfil olmamak mühimmat-ı dirâyet ve vâcibât-ı celâdetten idüğü mâlûm-ı ilm-i ulemâ ve mef-hûm-ı ukalâdır ve şâverhüm fi'l-emr emrine imtisâlen bu emr-i muazzam... hâlisü'l-fûad olan... ahabb-i chibba ile müşâvere ehemmi müftaridât olub.. vücûd-i devlet esâsınız bu tarafa gayet ihlâs ve nihayet ihtisâs üzere olduğuna itimad-ı tam ve itikad-ı tamam olub anun gibi mahalde her vechile muâvenet-i mühimsâz ve müzâheret-i muhlis-nuvâzınız ümid ve rica olunmağın ahvâl-i zâmiriniz intikadı ve bu hususta tedbir-i bî nazîr üzere nasihat-i dil-peziriniz istimdadı için kitab-ı muhabbet-hitab.. irsâl olundu Lillâhi'l-hamd sâyr dâvây-i verâset edenlerle bu muhibbinizde olan kaabiliyet ve isti'dad ilm-i şerifinize rûşendir ve bu muhibbiniz garazı eğer Hakk-ı subhane ve taalâ mukadder idüb muâvenet ve ikdâm ve müzâheret ve ihtimamanızla devlet müyesser olursa bu tarafa muhibb-i muhlis olub ol sebebden hakk-ı hizmetleri zâyi olanları aksây-i merâmlarına ulaştırıb ve

²¹ Dizfûlî, *Münşaat*, Veliyüddin Efendi kütüphanesi, nr. 2735 (Bayezid umumî), vr. 100-112.

âlâ ve ednânın mekadiri bilinüb... vüzerâ ve ümerâ ve züemâ ve sipâh ve bilcümle asâkir-i zâferpenâh ceddîm Sultan Selim Han... haslet-i mahmudesi üzre enva'i riâyet ve ihsanla hoşnud ve râzı ve reâyâ ve berâya ve بحكموا بين الناس بالعدل اذا حكتم ان muktezâsinca kemâl-i adl ü dâdla cümle-i âlâmdan emin ve sâlim esnâf-ı himâyetlerine mer'i ve mahmî kılınmaktadır bu tarafa sabit ve muhakkak olub kemâl-i itimadımız olan eltâf ve ihlâsınızdan me'mûl ve melhûzdur ki ol bâbda bu muhibbinize lâyük ve tahsil-i devlet mutabık olan tedbir-i dilpezîr ve nasayih-i saadet-müşîr ile muhibbiniz menfaatim kılınub zât-ı devlet âyat-ı saadet gayâtınızda olan kemâl-i ihlâs ve fart-ı ihtisâs iktizasından ümid ve rica olunan muâvenet ve murafakat ve mutavaât ve müzâheret rütbesinin tahsisini müşîr ahidnâme-i şerifinizi bu cânibe müşerref kılmağa lutf-ı tâm erzani buyrula ki vurûdu enva'i sürûr ve behcet olub... ana göre amel oluna». Ayas Paşa, bu mektuba tamâmen müsbet cevap vermiş, «... kabiliyet ve istidât sâyr vâris-i mülk evlâdından evlâ ve elyak ve ahrâ ve açık olduğu havâss u avâm ve cümle-i enâm اظهر من الشمس olduğunu»²² bildirerek şehzadenin hakkını teslim etmiş, «bu zayıf nahiflerine mahall-i fırsat düşüb rikâb-i âli makamlarında zerre işâret buyrula baş ve cana minnet ve ganimet ve hiyn-i beşâret ve saadet bilinüb er ve geç sarfedecek bir başımız vardır uğur-ı pâdişahîde şahamet ve sadakat ve hamiyet ve gayretle bi ihtiyar feda etmeğe dakika fevt olunmamak kalb-i zaifde enva'i sıdk ve ihlâs ile muhakkak ve mukarrer olduğu hafî ve nihân buyrulmaya...» diyerek, onu te'min etmek istemiştir. Maamafih hadiseler başka türlü inkişaf etti; Rüstem Paşa'nın 1552 de şark seferine çıktığı zaman, Aksaray'dan ileri gitmediği, şehzade Mustafa'nın babasına karşı isyân hazırlamak istediği yolunda bir haberle, padişahı büyük oğluna karşı kat'î bir vaziyet ve cephe almaya sevk ve belki de mecbur ettiği bilinmektedir. Ertesi sene vukûbulan seferde ise (Nahçıyan seferi) Ereğli'de şehzadenin katliyle²³ bu mesele, Rüstem Paşa'nın ve Hürrem Sultan'ın istedikleri şekilde halledilmiş oldu.

²² Aynı eser, vr. 101-113; bu münşaatda «Sultan Süleyman Han merhumdan şehzâdeleri Sultan Mustafa'ya enva'i nesayihî müşîr mektubudur» başlıklı bir mektup da mevcuttur.

²³ Bu hadiseden dolayı, Taşlıcalı Yahya Bey'in mersiyesi, padişahı açıkça

Şimdi, bu hâdise ile alakalı, elimize geçen yeni bir vesikadan (vesika IV) bahsedelim. Bu vesika, bahis mevzuu hadisenin şimdiye kadar bilinmeyen bazı safhalarını aydınlatmakta, Rüstem Paşa'nın şehzâde Mustafa aleyhindeki tertiplerini bildirmekte ve şehzadenin de babasına ve sadrâzama karşı his ve düşüncelerini, niyetlerini açıklamaktadır. Padişaha hitaben yazılan bu arz-ı hâlde de, diğerleri gibi, ne tarih, ne de imza yoktur. Ancak, yazıda zikredilen bazı hadiseler mâlûm olan bir kısım tarihî hakikatlerle te'lif edilince bu hususta bir hipotezde bulunmak mümkün görünmektedir. Şöyle ki:

Evvelâ, bu mektup şehzade Mustafa'nın katlinden sonra, fakat, her hâlde Rüstem Paşa'nın ikinci defa sadarete getirilmesinden (1555) evvel yazılmıştır. Çünkü, o, bu yazıda, o kadar kuvvetli kelimelerle (şeytanın oğlu, peyrevi, müridi, mürşidi) itham edilmektedir ki, Rüstem Paşa'nın iktidarı zamanında bu türlü tavsiflerin yapılmış olmasına pek ihtimâl verilemez. Arz-ı hâl (veya ihbar mektubu) sahibinin hüviyeti hakkında kat'î bir hükme varmak, elimizdeki delillere ve yapılabilecek istidlâllere göre, oldukça müşkildir. İlk hatıra gelen şey, bunun, şehzade Mustafa'nın muallimi Sürurî Mustafa Efendi tarafından yazılmış bulunması ihtimâli oluyor. Bilindiği gibi bu zat, 953 de (1546) Merzifonlu Hayreddin Efendi'nin vefatı üzerine, şehzade hocalığına dâvet olunmuş ve bir hatt-ı humâyunla bu vazifeye tâyin edilmiş idi²⁴ ki, bazı teliflerini Amasya'da onun namına yaptığı ve şehzadenin aynı zamanda mahrem-i esrârı olduğu mâlûmdur. Sürurî'nin, şehzade hocalığına İstanbul'dan, acaba padişahdan bir talimat alarak mı gönderildiği, şehzadenin öteden beri şüphe edilen hareketlerini kontrol ve bu hususta rapor göndermekle mi vazifelendirildiği, kolaylıkla düşünülebilir. Mektupta, bu yazısından evvel de bir çok arzlar yaptığı, hattâ padişaha pişkeş gönderdiği bildirilmektedir. Bu pişkeşlerin elma olması da ikamet mahallinin Amasya olduğunu anlatıyor. Sonra, padişahın «âsitânesine... iki bilâ nazîr... mâhir-i zaman ve nâdirü'l-asr ve

itham ettiği gibi, Busbec de İstanbul'a geldiği zaman herkesin Kanunî Sultan Süleyman'ı takbih ettiğini görmüştür (*Türk mektupları ve Le Voyage de Monsieur d'Aramon*, ngr. Chesneau, Paris 1887, s. XVII).

²⁴ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya tarihi*, İstanbul 1927, III, s. 306.

yegâne-i devrân sâhib-i hüner...» tesâdüf ettiği, bunlardan birinin Nişancı Bey (her hâlde Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi), diğerinin de kendisi olduğunu söylemesi, Sürurî'nin de, âlim, şâir, fâzıl ve bir çok ilimlerde vukuf sahibi bulunduğu bilinmesine nazaran, bu husustaki faraziyeyi kuvvetlendirecek mâhiyette değildir? Eğer, şehzadenin katlinden sonra, padişahın, ona mensup olanları himâye ederek nezdine ve Divân-ı humâyûna aldığı sırada, onu da birlikte sefere götürmüşse — ki mektup sahibinin Haleb'de bulunduğu ve onunla birlikte Nahcivan'a gittiği kaydolunmaktadır — bu tahmin daha da fazla kuvvetlenecektir. Ancak, kendisini «remmâl-i sadık» diye tanıtan ve padişahı muntazaman, remel ilminin kendisine öğrettiği hakikatlerden, «esrâr-ı gaybiye» den, haberdar ettiği anlaşılan bu zâtın, yazdıklarına ehemmiyet verilmeyip de başkalarının tesiri ile hareket edilmesi, kendi tabiriyle «remel beyanında yalvarmanın fayda vermeyüb ve adam yerine saymayub gayrilerin şöyle böyle fitnelerine aldanub» sefere çıkılması (şehzadenin tenkiline), ümitsizliğe düşmesine ve bu ilmi terk ederek «sâirler gibi ben dahi ehl-i silâh ve sipahî ve asker-i nusret fercamın tariki ne ise ona amel ideyin» demesine sebep olduğunu bildirmesi, bu hususta bir şüpheye yer vermektedir. Çünkü, Sürurî'nin ilmi remel ile uğraştığı hiç bir yerde kaydedilmediği gibi, kolaylıkla askerî sınıfla hareket edemeyeceği de âşikârdır. Diğer taraftan, Şah Tahmasb ile münâsebeti, müteaddit defalar hayatına kastedilmişken, onun beyleri, han ve sultanları tarafından kurtarılmış olması hakkında verdiği mâlûmat da, Sürurî'nin hâl tercümesi ile kolay kolay telif edilemeyecek vakalar gibi görünmektedir. Maamafih, muhbir kim olursa olsun, bahsedilen ve vukûundan haber verilen hadiseler mühimdir ve bunlar başlıca iki noktada toplanmaktadır.

Birincisi, Rüstem Paşa'nın büyük bir hiyânet eseri, şehzade Mustafa'nın katiyyen haberi yokken, mührünü kazdırıp, onun ağzından bir mektubu Şah Tahmasb'a göndermesidir. İddiaya göre, sadrâzam bu hususta evvelâ Vâstan (واسطان) beyi Kürd Seyyid Mehmed Bey'den, sonra da, onun yerine mutasarrıf olan Zeynel Bey'den istifade etmiş ve Zeynel Bey'in iki adamı bu vazifeyi yerine getirerek, sahte mektubu Şah'a ve hakikate vâkif olmayan şahın cevabını Rüstem Paşa'ya götürüp getirmiştir. Arz-ı

hâl sahibi bu hadiseyi, Haleb'de bulunduğu sırada, oraya gelen Şah Kuli namındaki İran elçisinden, hattâ, bu elçinin kendi ikametgâhına gelerek misafir ettiği esnâda, bütün delilleriyle öğrenmiş, ve sefere çıktıktan sonra da bu haberin sıhhatini tahkik imkânını bulmuştu. Rüstem Paşa, bu işi başarmakta liyakat gösterenlere bir çok ihsanlar verdiği gibi Zeynel Bey'e Vâstan beylerbeyliğini dahi almak vaadinde bulunmuştu.

İkincisi, mektup sahibinin şehzade hakkında, remel ilminin kendine öğrettiği ve diğer suretlerle vâkif olduğu, mutâlâa ve mülâhazalardır. Bâzi hususlarda merhum şehzadenin günahı olduğunu kaydeden bu zat, babası iyice zayıf, nahif, ve hasta olup asker sevk ve idaresine kâadir bulunmadıkça harekete geçmeyeceğini, acele hareket etmeyeceğini, yakın senelerde babasına hiyanet ve serkeşlik yapıp düşmanlık göstermek hususunda hiç bir niyet beslemediğini, ancak zaman ve fırsat gözettğini bildirmektedir. Rüstem Paşa ile bir kaç kişiye karşı kuvvetli bir kin beslediğini, padişahla mülâkatında onları şikâyet ederek haklarından gelmesini talep eyleyeceğini izaha çalışmakta, aynı tavsiyeleri valdesi tarafından da dinleyen şehzadenin, o sıralarda, «asla ve kat'â itaatten gayri ve muhabbet ü meveddet ü inkiyaddan gayri bir alâim» göstermeyeceği noktasında ısrar etmekte ve «eğer ol babda saadetli sultanıma bir hata ve elem ve cefa ferzend tarafından delâil-i ilmden mutâlâalarımda görüne idi yazıp İstanbul'a göndermez mi idim Ancak bu babda çok yalvardum idi. Gönderdiğim ahkâm-ı remeldeki devlet-i sultanım inâyet ile bir kere seferi ref'eylemesine himmet ve terahhum eylen ki zımnında fayda yoktur ziyandan gayri ve belki pişmanlık yüz göstere» demektedir.

Mektubun sonu, padişahın hizmetinde bulunmayı istediği, kendisinin diğerleri gibi tutulmayıp «yek dâne makbul vefâdar hakikî sadık» tanınması, Allah rızası için kadrinin bilinmesini ve başkalarına muhtaç bırakılmaması ricası ile bitmektedir ki, Kınalızade'nin Sürurî hakkında verdiği mâlûmat arasında, Kanunî'nin, şehzadenin ölümünü müteakip, «mezburun dahi evzâ ve etvârından rencür ve nüfûr olmağın surûru gama mübeddel» olduğu ve dokuz sene (ölm. 969=1561) maaşsız kaldığı yolundaki kaydı ile²⁵ bunun acaba bir münâsebeti var mıdır? Bu noktayı

²⁵ Kınalızâde, *Tezkire*, (hususî kütüphanemizdeki nüsha).

diğer aydınlatıcı vesikaların zuhuruna intizaren bir tarafa bırakarak, şimdi, Rüstem Paşa ile alakadar diğer vesikalardan bahsedelim. Bunlardan biri, Rüstem Paşa'ya Ferdinand tarafından gönderilen bir mektubun türkçe suretidir. Osmanlı sadrâzamları ile Avusturya kralları arasında muhabere öteden beri mevcut idi. Ferdinand'ın İbrahim Paşa'ya vaktiyle gönderdiği mektublar bu cümledendir ve ekserisi mâlûmdur. 1547 anlaşmasından sonra tahaddüs eden Erdel meseleleri dolayısıyla da, Ferdinand'ın Rüstem Paşa nezdinde teşebbüslerde ve mevcut ihtilâfların halline tavassutta bulunması hususunda ricalar yaptığı görülmektedir. Bu mektubun aslının Gévay von Anton külliyyatında²⁶ veya başka bir yerde neşredildiğinden, maalesef haberdar olmamakla beraber, zamanında ve her halde divân-ı humâyun tercümanları veya Avusturya elçiliği maiyetindeki tercümanlardan biri vasıtasıyla yapılmış bu tercümenin de ayrıca ehemmiyeti aşikârdır. Mektubun tarihi, Nisan 1551 dir ve Ferdinand bunu Linz'de iken yazmış, Bâbüâlîye 39 gün sonra (2 Haziran 1551) vâsıl olmuştur. Bu sırada Erdel'in vaziyetini hatırlayalım: Erdel politikasına ve kraliçe İzabella'ya hâkim olan siyasi şahsiyet (rahip George) Martinuzzi idi. Ferdinand'ı ikna ederek kraliçeye cihazı karşılığında 100.000 altın verecek, onun oğlu János Zsigmond'u kızlarından biriyle Oppeln dukalığı unvanı ile nişanlayacaktı. İzabella bu anlaşmayı kabul ederek Kassa'ya çekildi. Martinuzzi Erdel tacını Ferdinand'a Erdel kalelerini de onun mütemed adamları Nâdasdy ve Castaldo'ya tevdi etti (1551). Bu hadiselerden Budin beylerbeyisi Kasım Paşa²⁷ vasıtasıyla haberdar olan Bâbüâlî şiddetli bir tepki ile buna mukabele de bulundu. Anlaşmayı asla tanımayacağını Erdellilere bildirdiği gibi Rumeli beylerbeyisinin de hareket hazırlığını emretti. Diğer taraftan, İstanbul'daki Ferdinand'ın elçisi Malvezzi Divân-ı humâyun'a davetle sorguya çekildi ve Erdel meselesinde tatminkâr cevap vermediği için muvakkaten tevkif ve hap-

²⁶ *Urkunden und Actenstücke zur geschichte der verhaeltniss Zwischen Österreich, Ungarn und Pforte im XVI. u XVII. Jahrhundert I-II. Wien 1838-1842* (krş. Bartoniek Emma, *Magyar Történeti Forráskiadványok*, Budapest, s. 85).

²⁷ Peçevi'nin «Kasım Paşay-ı gazi» diye hakkında sitayişkâr mâlûmat verdiği (I, s. 33 v.d.) bu zatın, Budin, beylerbeyliğine âit bâzı kayıtlar için bk. Takats Sandor, *Rajzok a Török etlâğbol*, Budapest 1915, s. 74, 261.

sedildi. İşte imparator Şarlken'in padişaha bu hadise ile alâkadar olarak mektubu geldiği sırada²⁸ Ferdinand da Rüstem Paşaya mektubu gönderiyordu (vesika V).

Osmanlı sadrâzamına «bizim ziyâde sevgilü dostumuz Rüstem Paşa» diye hitap eden Ferdinand, evvelâ, İran harbi sırasında (1548) dostluğa ne derece ehemmiyet verdiklerini söylemekle mektubuna başlamakta, serhadlerde bulunan Osmanlı ümerâsının ve bilhassa Budin beylerbeyisi Kasım Paşa'nın gösterdiği düşmanlık sebebiyle münâsebetlerin tozduğunu, o zamana kadar muayyen vergilerini (kesim) muntazaman gönderdiklerini, fakat, Kasım Paşa'nın Solnok (Szolnok) kalesi için «vaktinize hâzır olun» diye haber göndermesi üzerine verginin irsâlini durduklarını bildirmekte ve ahidnâme mücebince padişahın dostluğunun mevcut olup olmadığını sormaktadır. Bâbâlinin görüşüne göre, Osmanlı toprakları üzerinde inşâ olunan Solnok kalesinin yıkılması lâzımdı ve bu hususta bir seneden beri teşebbüslerde bulunuluyordu²⁹. Kasım Paşa, bilâkis, bunu temin edemediği için bir müddet evvel değiştirilmiş, yerine Budin beylerbeyiliğine Hâdım Ali Paşa gönderilmişti. Halbuki, Ferdinand, Kasım Paşa'nın bir kısım kalelerini zaptettiğini, onun tarafından iz'ac edilmemek için bu parkanı (Parkany) yaptıklarını ve bu suretle rahat eylediklerini bildiriyor, kendi arazilerindeki bu kaleyi yapmakla ahde muhâlif hareket etmediklerini iddia ediyordu. Erdel meselesindeki hareket tarzlarını da, dostluğa aykırı telâkkî etmiyor, burayı iyilikle kraliçenin ve memleket ayânının muvafakatiyle aldıklarını, padişaha Erdel için onların verdiklerini, hattâ daha fazlasıyla, her sene ödemeye hâzır ve âmâde olduklarını izaha çalışıyordu. Avusturya hükümdarı, bundan sonra, dostluğu, emniyet ve âsaiyi muhafaza için türlü yollar aradıklarını, tek düşünce ve arzularının bu noktada toplandığını, «dostluğa ve muhabbetli komşuluğa lâyük olan vechile amel eylemekte» hazır bulduklarını bildirmekte, Solnok ve Erdel bahane edilerek aradaki husûmetin artmamasına çalışmak için, imparatorla birlikte şöyle bir karara vardıklarını anlatmaktadır. «Padişahla...

²⁸ Hammer, *Aynı eser*, VI, s. 16.

²⁹ Kanunî Sultan Süleyman'ın Zilhice 957 (Aralık 1550) tarihli mektubu Avusturya hazine-i evrakında; Hammer, *Aynı eser*, VI, s. 15.

aramıza girmeğe luffedip inâyetiniz ve muâvenetiniz diriğ etmeyüb bu azîm maslahatı uhdenize alıp aramıza girip yüce dergâha elçimiz varmağičün emn ü aman hükmü inâyet oluna». Bu itibarla, bir elçilerinin İstanbul'a gelmesine müsâde edilmesi, bunun aradaki ihtilâfları halle çalıştığı müddetce iki taraftan askerî hazırlıkların durdurulması ve böylece kan dökülmesine meydan verilmemesi isteniyordu. Diğer taraftan İstanbul'da mahbus elçilerinin (Joannis Maria Malvezzi) yine kendi hizmetlerinde kalmasına izin verilmesi, onun büyük bir suçu bulunmuşsa dahi «âlemde elçilere zeval yoktur» fehvâsınca serbest bırakılması, adalet ve mürüvvete lâyük bir şekilde, padişah nezdinde tavassut yapılarak kurtarılması temenni olunuyordu. Ferdinand, nihâyet, gerek bu elçi meselesinde gerek diğer hususlarda sadrâzâmın muâveneti, lutf ve keremi vukubulduğu takdirde, münasip mükâfatı ve «azîm pişkeşleri» irsâl edeceğini vadederek mektubuna son vermektedir. Bilindiği üzere, imparatorun mektubu gibi, bunun da pek tesiri olmamış, gerek aynı sene zarfında (1551) Rumeli beylerbeyisi Sokullu Mehmed Paşa'nın kumandasında, gerek müteâkip senede, vezir-i sâni Ahmed Paşa (Kara) serdarlığında Erdel'e seferler yapılarak Osmanlı-Avusturya münasebetleri gerginliğini devam ettirmişti.

Rüstem Paşa ile ilgili enteresan vesikalardan biri de, yeniçeri piyâdeleri tarafından sadrâzâma hitaben yazılmış bir şikâyet mektubudur. Aynı mevzu daha mufassal bir şekilde padişaha şikâyet edildiği için ikisi birden bir bütün teşkil eder (vesika VI—VII). Bunlar tarihsiz olmakla beraber, şehzade Mustafa'nın katlinden sonra yazıldığı anlaşıldığından, Rüstem Paşa'nın ikinci sadareti devri başlarına (1555-1556) âit olsa gerektir. Gayet tok bir lisanla yazılan, gerek Rüstem Paşa'ya gerek Padişaha yer yer tehditler savuran bu arzulara yeniçeriler, ağalarından gayet acı ve ağır bir lisanla şikâyet etmektedirler. Hakkında şikâyet vâkî olan yeniçeri ağasının kim olduğu bilinmiyor. Ancak, padişaha yazılan arzuda bunun aslen Macar olduğu anlaşılmaktadır. O devirde, yâni şehzade Mustafa'nın katlinden sonra, fakat, Bayezid-Selim mücadelesinden önce, yeniçeri ağalığı yapanlar bostancı başlıktan gelen Iskender Ağa (Paşa) ile şehzade Mehmed'in kızı Hümâ Sultan ile izdivac eden Damad Ferhad Ağa (Paşa)'dır. Binaenaleyh, bu şikâyet ikisinden biri hakkında

yapılmış demektir. Hattat olduğu ve güzel yazılı kuranlar yazdığı bilinen Ferhad Paşa'nın şehriyü'l-aslı bulunduğunu *Tuhfetü'l-hattâtin* müellifi bildiriyor ise de³⁰ Âli ve Peçevi'de bu kayıt yoktur. İskender Ağa'dan önceki Pertev Ağa'nın (Paşa) 960 (1553) de Rumeli beylerbeyliğine tâyini bu ihtimali büsbütün ortadan kaldırmaktadır. İskender Ağa'nın Rebi'ülâhır 963 de (Şubat 1556) bu vazifeden alınması bu şikâyetlerin bir neticesine haml olunabilir ise de, o, bundan sonra Mısır³¹ ve Anadolu, Budin beylerbeyliklerinde bulunmuş³², Sigetvar seferi esnasında İstanbul'da kaymakam olmuş ve nihâyet Kıbrıs'ın fethi sırasında vefat etmiştir. Bunun Macar olduğuna dâir hiç bir kayıt yoktur. Buna mukabil Ferhad Paşa'nın, bâzı kaynaklarda Mustafa Paşa-zâde olduğu işaret olunmasına rağmen, aslen Macar olduğu bildirilmektedir. Ferdinand'ın gizli bir memuru 20 Eylül 1561 de gönderdiği raporunda, onun Macar aslından olduğunu şu suretle ifade etmektedir: Questo Aga e di nazione Ungara deta d'anni 35, fu schiavo di quell Ibrahim Bassa..³³ Bu zat Âli'nin de bil-

³⁰ Müstakim-zâde, *Tuhfetü'l-hattâtin*, İstanbul 1928, s. 365.

³¹ Kâtib Sâneyî, İskender Paşa'nın, Hadım Ali Paşa'dan sonra (bk. *Isl. Ansk.*) Mısır beylerbeyliğinde iken «hasenata mâil ve zulm-ü seyyiâtı dâfi sahib-i hayır-i hakim imiş» olduğunu zikr ile beraber, çerkes İskender Paşa'ki daha sonra Mısır beylerbeyliği yapmış idi hakkında Mısır tarihçilerinin «haddinden ziyade çok» «mîma fâridü'l-âdâh ve beyan eylemişler» demekte, aynı müelliflerin beriki «وقته الله لطاعته وبعده من القائر برحمته كان من اهل الخير الذين ومن عباد الله الصالحين» hakkında ise diye tavsif ettiklerini ilâve eylemektedir. *Tarih-i Mısırü'l-cedid*, İst. 1142 var. 56, 57. Kanlıca câmiî bânisi olan İskender Paşa'nın bunlardan hangisi olduğu hakkında ne *Hadikatü'l-cevâmi* (II, 158 v. dd), ne de *Mirât-ı İstanbul* (s. 224 v. d) tarih bir şey dememektedirler. Cami'in tâki üzerindeki tarih 987 yi göstermektedir. Çerkes İskender Paşa tarafından yaptırıldığı zannedilebilirse de, Kıbrıs'ta ölen Bostancıbaşı İskender Paşa'nın da oğlu Mehmed Paşa ile burada medfun olması, camii'nin evvelâ birinci İskender Paşa'ya sonra da Çerkes İskender Paşa'ya nisbeti olduğu faraziyesini kuvvetlendirmektedir.

³² Oaun Budia beylerbeyliğine âit bâzı mâlûmat için bk. Takats Sandor, *Aynı eser*, I, 78, 183, 317; kezâ, onun Budin beylerbeyliğinde iken 26 Mayıs 1565 de Arşidük Charles'a Avusturya hükûmetinin Tokaj, Szerenes, Erdöd kalelerini işgal ettirmesinden dolayı protesto, Temeşvar paşası ile Szolnok beyinin Erdel'in yardımına koştuğunu ihbar ve Koporna haydutlarının akınlarından şikâyeti mutazammın macarca mektup için bk. A Budai Basak *Magyar Nyelvi levelezése*, I, 1558-1589, ngr. Takats, Eckhart, Szekfü, Budapest 1915, s. 12.

³³ A. Budai Basak, *Aynı eser*, VI, s. 78.

dirdiği gibi «faammâ ağalığı halinde kesirü't-tâhzir ve sahib-i siyaset kimse idi» ve yeniçerileri nizam altına almakta fevkalâde muvaffakiyet göstermişti. Yeniçeri ağalığından Kastamonu sancak beyliğine gönderilmiş, bilâhare vezaretle getirilerek, kendisine Humâ Sultan tezvic edilmiştir. Binaenaleyh, bahis mevzuu yeniçeri ağasının Ferhad Paşa olduğu anlaşılmaktadır.

İddiaya göre, ağalığı zamanında, yeniçerilere eza ve cefa yapmış, evvelce bir suçu olan yeniçeriler Rumeli'de bir kaleye «hissara çıkmaları» olup gönderildikleri hâlde, o, bu gibileri Erzurum'a göndermeğe başlamıştı ki, bunu tir sürgün telâkki eden yeniçerilerin, oradan kolaylıkla ve silâhları ile birlikte İran'a kaçmakta oldukları hadisesinin, küçük bir teftiş sonunda ortaya çıkabileceği ileri sürülmektedir. Hâli arzeden yeniçerilere «ağa olan bilür ben bilmezim deyu hava suyun içürsün» şeklinde cevap verdiğini söyledikleri Rüstem Paşa'ya «bu zâlimin bize ettiği ezayı ve cezayı bilürsün niçün padişaha doğrusunu dimezsün yoksa hatırım sakınırsın güveyi edinmek istersin» diye hitap etmekte, bu hâl devam ederse ağayı öldürecekleri gibi kendi evini ve barkını da yağmalayacaklarını, tehdit makamında yazmaktadırlar. Bu kâğıdı ört bas etmemesini, padişaha da aynı şikâyeti yaptıklarını söyleyerek arzlarına son vermektedirler.

Padişaha sundukları arzıda biraz daha tafsilât veren şikâyetçiler «âl-i Osman peydâ olalı ve yeniçeri olalı böyle zâlim haramzâde müfsit suret oğrusı şeytan... ağa ne gelmiştir, ne gelecektir» diyerek söze başlamakta, haksız yere bir çok kimsenin dirliğine mâni, bir çoklarının da katline sebep olan ve hâlâ ağzında domuz eti kokan ve «bir Macar kâfiri» bulunan ağalarının kendi gibi «yaban oğullarına yaya başılık ve bölük başılık» verdiğini, ihtiyarları ise bir bahane ile Erzurum hisarına veya dizdarlığına çıkardığını bildirmekte, padişaha, «senden dahi ve oğullarından dahi ve paşalarından dahi bizâr olduk bir fesad ederiz ki Mustafa Ağa zamanında olan fesad³⁴ bunun zerresi olanolaydı kâşke Sultan Mustafa ölmekten biz kırulaydık... ahır

³⁴ 25 Mart 1525 de çıkan ve İbrahim Paşa ile Ayas Paşa'nın, defterdarların evlerinin gümrük ve yabudi mahallesinin yağması ile neticelenen yeniçeri isyanına telmih ediliyor ki, o sırada yeniçeri ağası Mustafa Ağa idi (Venedik balyosu raporlarından naklen Hammer, *Aynı eser*, V, s. 47).

ömründür Allahdan kork bizim halimizi gör adam kıtlığı değildir bu haramzâdeyi üzerimizden gider şerri def'eyle» diye acı acı dert yanmaktadırlar. Daha sonra Rüstem Paşa ile Ali Paşa'ya (Semiz) bu hasusta mektublar gönderdiklerini bildirdikten ve kendilerinin çok dürüst hareketleri hakkında teminat verdikten sonra, aynı tehditleri savurmakta, «olan fitnenin ve fesadın ve-bâli boynuna olsun bilmiş olasin dahi durup bakmak olmaz» diyerek yeminle sözlerini bitirmektedirler.

Vesikalar

1

Devletlû Sultanım hazretlerinin hâk-i pâ-y-i şerif-i saadet-âsarlarına arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki: Hâliyâ Haydar Paşa kulunuzun terekesi Karadeniz'e kâfire satılmağa emr olunmuş emir devletlû Sultanımındır Emr-i şerifiniz üzere hükmi humâ-yun yazılıb verildi ki eğer Akdeniz'dedir eğer Karadeniz'dedir her kande terekesi var ise sata mahfi buyurulmıya ki Karadeniz İstanbul'un kilârıdır İstanbul'un zahiresi kâfire gittiği takdirce bunda İstanbul'a ziyâde muzayaka olmak mukarrerdir sâbika Edirne'den gelindikde şehre kati muzayaka düşmüş idi Akdeniz'e ve Karadeniz'in geçid boğazlarını zabt etmek için enva'ı türlü yasaklar ve te'kîdat olunub denizde nice gemiler tutulub ve nice kimesnelerin dirlikleri alınub habsolunmakla şehre bir mikdar vüs'at gelmiş idi zabtı âsân ancak Karadeniz cânibidir Akdeniz tarafların zabt ettirmek hiç bir vechile mügesser değildir hususâ bundan evvel donanma-i humayun için Eğriboz'da bir mikdar peksimet pişirtmek lâzım olmuş idi aslâ peksimetliğe kifayet adecek tereke bulunmadı şimdi bu Karadeniz'e dahi bu asil icâzet hükmi virilecek bunun zabtı dahi müşkül olub şehre muzayaka düşmek mukarrerdir vâki haldir ki âsitâne-i saâdete arz olundu Kâfir hem dinimizin hem memleketimizin düşmanı iken kendü vilâyetimizden tereke virmek ve düşmanı kuvvetlendirmek hiç

bize düşer iş değildir Kendü terekeleri satılmağa kanaat eyleseler bir dahi idi amma bu behane ile reâyanın ve nice kimesnelerin terekelerin ucuz bahâ ile alub kâfire âlâ bahâ ile satarlar Bu sebep ile memlekete çok muzayaka düşer hele terekeleri bâri şehre yakın olmasa Akdeniz câniblerinde irak olsa ki deryaya satılsa bir dahi idi amma şehir yakın iken ve gelmeğe kaabil iken ve bu vilâyet fukarası zahireye muhtaç iken zahireyi düşmana virüb kuvvetlendirmek hiç bize düşer iş değildir Ahmed Paşa ve İbrahim Paşa ve Haydar Paşa ve Yeniçeri Ağası dahi kendü terekeleri için hüküm isterler Bir ay vardır ki kulunuza ibrâm idüb ziyâde bihuzur ittiler mübârek ayağınız toprağına dahi arz idemedik emr-i şerif devletlû Padişah hazretlerindir Ümiddir ki bu kâfire gidecek tereke hususunu devletlû Padişah hazretleri Divân-ı âlide cümlemize buyuralar ki emr-i humâyunları nice ise cümlesi işidüb anunla amel eyleseler Biz dahi bunların ibrâmından halâs olavuz eğer satılmağa emr olunursa emir devletlû Padişah-ı âlem-penah hazretlerindir Hükmi şerif verilsün amma emr-i şerifleri olmayacak aslâ kulunuz nesneye kaadir değilim cemî'si bize sokranurlar Galata kâfirleri bundan evvel dürlü dürlü hıgile ile hazineye kumaş satmağa nice mal alurlar idi şimdi andan me'yus oldular memleketin terekesin düşmana satmağa fâidele-nür oldular Emr-i şerif devletlû Sultanım hazretlerindir.

Ez'afül-ibâd el-fakir
Rüstem³⁵

2

Devletlû Padişaha mâlûm olsun kim: Şimdi Eflak voyvodası olan Mirçe voyvodadan evvel Eflak voyvodası olan Radul voyvoda Padişah haznasına on kere yüz bin akçe pişkeş verdi idi Ruznâme defterlerinde aynigle yazılıdır göresiz şimdi bu on kere yüz bin akçeyi Mirçe voyvoda Padişah haznasına virmedi Voyvodalığı karşusunda vezir-i âzam olan Rüstem Paşa'ya rüşvet virirdi ve kendunun sâir tâbi ve levâhık olan âdemlerine buna göre dahi birer mikdar mal virirdi Padişah haznasına nesne vir-

³⁵ Topkapı Sarayı Arşivi, E. nr. 4100.

medi yokladub göresiz Pâdişaha ne vechile doğruluk itmişdir. Bundan kıyas idesiz zira Mirçe voyvoda reâyoya çok zulüm itmişdir. Bu malı gücle ve zulüm ile reâyâdan cem'idüb alub virmişdir. Bu sahîhdür. Sahih idüğün bilmek istersenüz Edirne'de Çuhacı Hacı dîrler bu bazar cümle onun mârifetiyle olmuşdur. Bu ahvâli hep ol bilür ve şimdî olan mukarrer haraç dahi otuz yüke yetiştirilürdi. Amma vezir-i âzam Rüstem Paşa kendü maslahatiçün mukayyed olmadı. Padişaha doğruluk ne vechile olmuşdur ve mâle sa'y ne yüzden olduğu bundan kıyas idesiz³⁰.

3

Sadrâzam Rüstem Paşa'nın mesâvisini hâvi Kanunî Sultan Süleyman'a yazılan ihbarnâme — Saadetlû sultanım hazretlerinin hâk-i pâ-y-i saadetlerine arz-ı ben-değî oldur ki: Hâliyâ vezir-i âzam olan Rüstem Paşa hazretlerinin eğer sultanım hâkında vâkî olan sa'y ü istikameti ahvalinden tefahhus olunursa Hak celle ve âlâ hazretlerine mâlûmdur ki saadetile gelüb vezir-i âzam olaldan berû sultanımın nam-ı şerifine lâyük bir fiil etmeyüb zulüm ile âlemin hâlin mükedder eyleyüb bâb-ı saadetiniz müşevveş idüb harap etmişdir. Şimdiki halde âsitâne-i saadetiniz şol mertebede olmuşdur ki sultanımın eğer âlâ ve eğer ednâ kullorından ki biri sultanıma sa'y ü istikamet idüb Allah buyurduğu üzere yürüye ve vezir-i âzam hazretlerine mal ve meta' virüb yed vermiye şol lain kimesnelere Padişah hazretlerine sa'y ü istikamet eyledikleri ecilden Padişah hazretlerine itimad idüb bizüm muradımız üzere olub bize amel itmezler. Amma görelüm Pâdişah hazretleri anla ne fayde ider degü nice yarar ve müstakim kullarunuz ayoğ altına alub nice dürlü belâlara giriftar etmişdir ve amma sultanıma hiyanet idüb vezir-i âzam hazretlerine mal ve meta' ziyade virüb kendine tâbî ve müteallik olanları sultanıma yararır ve müstakimdir degü arz idüb muradı üzere ilerü getürüb âlâ mertebelere geçürür. İmdi bu takdirce bu vezir-i âzam zamanında ki-

min kudreti vordır ki sultanıma sa'y ü istikamet idüb hak üzere yürüye ve bâdemâ Selânik Kadısı hâliyâ Arab ve Acem defterdarı olan Bayram Çelebi duâgûgunuz bundan akdem iki kadılık mikdarı vilâyete hem kadı ve hem nâzir olub vezir-i âzam hazretlerine müteallik olduğundan ötürü şeriat ve Allah buyruğun koyub örf ile ve kanun ile yürügüb vilâyetin altını üstüne getürüb yıkub vıran eyledüğünden gayri vilâyet-i mezburda vâkî olan madenlerün niceşün zulüm ile yıkub kapayub işlemez etmişdir ve ondan maada maden-i Sîdrekapsi'de bâzı çukur vardır ki yüz dirhem gümüşden nisif altın hâsil olur ve bâzı dahi vardır ki yuz dirhem gümüşden on iki dirhem altın hasıl olur ve bu zikr olan on iki dirhem altından Sultanıma heman dört dirhem altın gösterülüb ondan maâdası pinhan olunur. İmdi heman bu kadar kazıyede bu denlû hiyanet olunduğı yerde sair mal hâsil olur yerlerden ne mikdar gösterildüğü heman bundan mâlûm olunur eğer sorar ve izler kimesne olsa üzerinde zâhir olan malın yükü hesabı tahrire kaabil olmazdı ve bilcümle eline girdüğü malı ve meta' Vezir-i âzam hazretlerine ve kethudalarına gönderüb yedirdüğü ecilden bunca vilâyeti yerinden geçürüb harap idüğünden gayri bunca hiyanet mukabelesinde yine yararır ve müstakimdir degü Sultanıma arz idüb defterdar eyledi ve amma bu mertebeye gelince Vezir-i âzam hazretlerine virüb yedirdüğü mal kıyasa gelmek mümkün değildir. İbtidâ mesned idinmek için İstafbur seferine giderken mahruse-i Sofya'da iki yük nakid akçe getürüb virdi ve ondan maâda pinhan ile gelüb teslim olan mal ve metâdan gayri yirmi hâneli mikdarı bir karye doksan bin akçeye satub alub anı dahi Vezir-i âzam hazretlerine mülk idüb vermişdir ve dokuz bin re's koyun ve yediyüz re's kara sığır ve dört yüz re's su-sığırı filcümle lâzım olan çobanlarıyla bile vermişdir ve iki yüz çift gümüş na'lin vermişdir ve bu cümleden gayri kendine ve kethudasına gelen mal ve meta'dan maâda heman bu def'a defterdarlık sevdasıyla kendi gelâikde yirmi yük mikdarı mal ve meta' getürüb nisf-i leyilde kapusun açdurub teslim etmişdir. İmdi bunca malı virüb yedirdüğü sebebeden yararır ve müstakimdir degü âkibet muradı üzere defterdar eyledi hâşâ ki bu mertebeye ve bu âsitâneye lâyük kimesne ola ve amma kendüların ekser muradları bunda bâb-ı saadet defterdarı itmek idi lâkin bu def'a müyesser olmadı ve bunca vilâyeti zabt eyleyüb-

³⁰ Topkapı Sarayı Arşivi, E. nr. 6648.

yıkub harâb itmişdir iki yıldan tecavüz itmişdir ki muhâsebesi görölüb okunmamışdır hâliyâ vezir-i âzamınız ne makule müstakim kimesne olub vilâyet hakkında vâki' olan adâlet fi'l-cümle buna göredir Eğer vezir-i âzam eyledüğü zulüm ve hayf sorulub yazılmak murad olursa tahrirî kaabil değildir, zira Sultanımın nâm-ı şerifine lâyük bir fiil olunmaz ve hâliyâ Bosna beyi olan Ulama kulunuzdan bundan akdem ki Sultanım için dahi bir kaç gulâm gelüb vâsıl olmuşdur ve amma vezir-i âzam hazretlerine yirmi beş gulâm gelmişdir anları dahi kabûl etmeyüb bahalarına tâlib olub eğer âlâ ve eğer ednâ ikişer bin akçe kıymet vaz'idüb mezkûr gulâmlar bahası elli bin akçe ve yalnız gulâmlar olmaz kumaş bile lâzımdır deyû kumaş bahası deyû otuz bin akçe dahi almışdır İmdi bu denlû zulüm vezir-i âzam olan kimesneye hâşâ ki lâyük ola ne mertebe âdil ve müstakim kimesneyi getirüb itimad idüb vezir-i âzam eyleyüb ahvâl-i sipariş itmişsin. Merhum Sultan Bâyezid zamanından beru vâki' olan kanunnâmeleri refidüb bozub dörder ve beşer akçeyi nice kullarunuzun vazifelerin kat'idüb ve nicelerün dahi çukalıkların ve yağmurlukların kat'idüb Sultanıma bed duâlar itdürdüğünden maâda bu denlû küllî ve cüz'î kadimden olagelen nesnelere kat'itmekle sultanıma mal tahsil idüb hazineyi doldursa gerektir ve amma kendine ve kethudâsına eğer mukataalardan ve eğer sâir mal hâsıl olur yerlerden leylek ve nehar yük yük gelen malın yükü hesabı takrir olunmaz Hak celle ve âlâ hazretlerine malûmdur ki Sultanıma devede kulak gösterilmez ve bundan akdem vezir-i âzamlık belâsından ötürü bâzı kimesnelere getirüb tahrik ve idlâl idüb tamam muradı üzere itdürüb vezir-i âzam olub ve Süleyman Paşa kulunuzun mâzul itdürdüğünden gayri bi-günah türlü türlü iftiralara müstehak idüb ve teftiş üzere iken Davud Paşa kulunuza ve mahruse-i Mısır kadısına ve vilâyet-i mezbûre nazırına «ümiddir ki bizi hacil düşürmeyüb muradımız üzere itmeğe sa'y ü ikdamlar idesiz» deyû mektub mektub üzerine irsâl olunmuşdur öyle olsa hem vezir-i âzam ola ve hem Sultanımın oğlu gibi makbulü olduğundan ol cânibde olan kullarunuzun dahi ne miktarları vardır ki mektub-ı şeriflerine muhalefet eyleyüb kendü muradı üzere itmiyeler eğer hak üzere görüb muradı üzerine itmezlerse ahvalleri nice olacağıın hod bilürlerdi ol sebebden hakkı koyub bâtil üzere yürürler ve amma nice zamandır ki sorulub teftiş olunmak üye-

redir Sultanımın huzur-ı şeriflerinde ne miktar nesne zâhir olub âid olmuşdur hemen âhır ömürde Sultanımı envâ'î günahlara giriftâr eyledüğünden gayri zerre denlû âid olur nesne yokdur Hak âlim allâmdır ki âsitâne-i saadetinize bu denlû zâlim ve bu denlû tama'kâr vezir gelmiş değildir Eğer kullarunuzda ve eğer sâir kimesnelerde eğer yarar çiftlikdir ve eğer yarar atdır ve eğer sâir yarar esbabdır her kimde kim olduğun ilimleri irişe heman satun almak tarikile tâlib olub ister eğer kullarunuzdur ve eğer sâir kimesnelerdir kimin vücudu vardır ki emr-i şeriflerine muhalefet idüb virmeye ve hâliyâ Kadıasker olan Çivizâde duâ-gûyunuzun defterdar olan karındaşı kulunuzun dahi bir yarar çiftliğin nice re's davariyle ve sâir içinde olan ve lâzım olan esbablarile bile tâlib olub elinden almışdır ve bundan akdem mahruse-i İstanbul kadılığından ma'zul olan duâ-gûyunuza mahruse-i Edirne'de merhum Sultan Bâyezid medresesi sadaka ve inâyet olunmuş idi öyle olsa bunda İstanbul'da âii evler bün-yâd idüb mülkleri bunda olduğundan ötürü «evlerümden dâr idüb beni Edirne'ye göndermen» deyû vezir-i âzam hazretlerine iki bin flori nakid virüb yedirdüğü sebepten yine bir tarika kogub muradı üzere iletüb Edirne'ye göndermedi. İmdi vezir-i âzam hazretleri şol makûle âdil ve müstakim kimesnedir fukaraların masâlikleri şol mertebede görölür kim her hangi kimesnenin ki malı ziyâde olub mal virüb yedirmeğe kâadir ola şol asıl kimesnelerün mesâlikleri görölüb ber-murad olub giderler ve şol fukaraların kim vtrecek nesnelere olma anların masâlikleri görölmeğüb zarlık ile bed-dualar iderek gider imdi filcümle reâyâ ve halk-ı âlem leylek ve nehar vezir-i âzam hazretlerine ve Sultanım hazretlerine bed-duâlar itmek üzeredir bunca fukaraların rûz u seb eyledükleri bed-duâlar hâşâ ki yerde kala Hak celle ve alâ hazretlerine malûmdur ki hemen Sultanımı âhır-ı ömürde bunca vilâyetin bed-duâsından ihtirâz olunur Hak hazretlerine envâ'î şükürler olsun kim bunca zulümler mukabelesinde dünyayı gark idüb yere geçürmez eygâm-ı saadetinizde bunca zulüm ve bunca hakaret ve bunca kullarunuz ayağ altında kalub nâhak yere zulümler olub rûz u seb Sultanıma bed-duâlar olunmak hâşâ ki nâm-ı şerifinize lâyük ola rûz-i kıyametin bundan büyük alâmeti nice olur kim bu asıl nâ-ehil ve zâlim kimesne gelüb vezir-i âzam olub Allah buyurduğun koyub ve kadimden vâki olan kanun-nâ-

meleri ref'îdüb bozub kendi muradı üzere eyleyüb zulüm ile âlemi yıkuş harâb eyliye bunca âlemin ve bunca fukaraların suali vâz-ı mahşerde kimden sual olacağı hod malûm-ı şerifdir ve işbu veraka adâvet sebebiyle vâki' olmuşdur degü mülâhaza buyurulursa Hak celîe ve alâ hazretlerine malûmdurki eğer Süleyman Paşa kulunuzun ve eğer sair nâ-hak yere mâzûl olan kulunuzun zerre denli haberleri olmayub lâkin ömr-i âhırda Sultanımı envâ'-ı günahlara ve bed-duâlara müstehak eyleyüb zulm ile âlemin hâli haraba müteveccih eylesüğü ecilden bî ednâ fakir kulunuz tehammül idemeyüb ber-vech-i küstâhî tesvid olunub hâk-i pâ-yi saâdete ilâm olundu bâki emr-ü fermân Sultanım hazretlerindedir³⁷.

4

Saadetlû Sultanıma malûm-ı şerif ola ki cümleden evvelâ birisi ki bâis-i fitne ve sebeb bu asil hâdise ve eshâr ve cazu ve nihanî harire ifây-ı hakka yaramazlık için kahrılı da'avâtlar ve âyetler hiyanet babında şeytanat ef'âlîne şeytana uyub ve şeytan aleyhü'l-la'ne başına yular urub batıl yollara mâil ve rağib olan ve sairleri dahi goldan azduran kendusuna mu'in ve yardım ve envâ't hususlara şerik ve ortak ider ki ne merâtibde iken Şehinşâh-ı âlemin malûmunuz olan meratiblere mukarin olan Rüstem Paşa'nın cemî'nihânî hiyanetinden mâada olan ef'âl-i hiyanet-i küllîsi budurki merhum Sultan Mustafa şehzâde gibi kimesnenin hakkında bir büyük mekrinden budurki merhumun asla ve kalâ haberi ve âgâhı ve ilmi yok iken mekr idüb merhumun mührünü kazdurub ve anın dilinden bir nâme Şah Tahmasb-ı bî-din-i gümraha yazdurub envâ'ti hud'alar bildüğü gibi ol nâmede merhumun dilinden Şah Tahmasb'a mahabbet ve yegânelik ve her babda dostluk ve buna mânend neşeler ol nâmede şerh idüb iki nâmî kimesnenin ittifağı ile ve ma'rifetiyle mezkûr Şah Tahmasb-ı bî-dine irsâl itdürüb evvelâ biri sabıkda Kürd Seyyid Mehmed Bey ki Vastan beyi idi anın yerine mûta-

sarrıf olan Zeynel Bey nam eliyle anın âdemine virdürüb mezkûrun âdemi iledüb Şah Tahmasb-ı gümrahâ virüb ki sana Sultan Mustafa gönderdi ol dahi inanub şâdıklar idüb ve sahîh ve sâlim fikr eyleyüb muttali olmayubki Rüstem Paşa mekridir ferahından ol dahi cevab-nâme yazub giden âdeme virüb ol ecilden mezkûr Zeynel Bey ile dostluk tarh eylemek sadedinde olmuşlar imiş ve nihanî armağanlar birbirine göndermek sahîh olmuş imiş sonra bir tarikle ol nâmenin cevabı ki Şah Tahmasb-ı gümrahdan gelmiş imiş yine Zeynel Bey'in âdemi isti'calle getürüb Rüstem Paşa'ya vâsil eylemekleri sahîh ve sâlim mukarrerdir ve ben kemîne kulu-Haleb'de ol zaman ki Şahkulu bileylen geldi idi haber aldım evvelâ (ola?) anın âdemlerinden yine inanmadım mezkûr Şahkulu bileylen bu kulun odasına gelüb konukluk eyledim hîn-i muschabette sahîh haberin aldımki sahîh böyle olmuşdur ve mezkûr Şahkulu bu kuluna didi ki men iki defa Zeynel Bey'in âdemini Şaha giderken tuttum iki kimesne idi lâkin anlar şöyle cevap virdiler ki bizim beyimiz Rüstem Paşa ma'rifetiyle bizi Şah Tahmasb'a casusluğa gönderdi illâ (ola?) yine zarafetle haber aldım ki bizi Rüstem Paşa ma'rifetiyle bir maslahata Şah Tahmasb'a nâme ulaştırmağa gönderdi ben gördümki böyle cevap verdiler ki Rüstem Paşa ma'rifetiyle giderüz tevehhüm idüb ikisinde dahi her bâr râst gelüb tutulan kimesneyi koyu virdim illâ (ola?) hakikat hâli ol vakit bilmedimki maslahata giderler sonralarda muttali oldumki sahîh ve sâlim ol husus için göndermişler imiş ben kulun bu cevabları ki istima' eyledim bî-huzurluğumdan isterdimki yazub Sultanıma arz ideudim yine mezkûr Şahkulu bu kuluna didi ki sabr eyle ki sefere çıkastı bâzt kimesneler vardır falan ve falan tâifeden anlar dahi yekce bilürler kemâkân ilm idinüb tahkik kıldıkda ol zaman her vakit ki murad idesin vaktını bulub doğruluk sebebinden ola asil idenleri yazub viresin saadetlû sultanım ol zaman ki Pasin'e ve andan sonra Nahçıvan'a ve andan gayri yine tekrar Pasin ovasına geldikde defa'atla mütevâtir bu haberin kemâ hakkahu hakikatine muttali' ve âgâh oldumki böyle imiş ve andan gayri bir gördüğüm âdemi haberi virdi ki ol hususa göndermeğe evvel bana teklif eylediler ben vehm idüb kabûl eylemedüğüm ecilden Zeynel Bey beni yanından reddeyledi falan ve falan kimesneyi ol hususa gönderdi bilürüm degü yemin eyledi ve kemâkân cüm-

³⁷ Topkapı Sarayı Arşivi, E. nr. 1122.

lesinden haber aldım ki ol nâmenin cevabını Kapuya Zeynel Bey'in âdeminden Kapu kethudasiyle kim getürdi ve kendüsine teslim eyledi anın muştuluğuna tekrar tasarruf eyledüğü yerinden maâdâ bâzı yerler dahi Şehinşâh-ı âlemin ihsânından alıvirib enva'ı ümid ve istimâletler dahi virib ve anlara vâde idüb ki inşallahu ta'âlâ bir zaman fırsat bulub Zeynel Bey'e Vâstan beylerbeyiliğın bile alıvireyim deyü ümid ve istimâletler virüb hil'at ve enva'ı tuhfe ve altun kılıç âdemlerine virüb ve hem bir kimesnege dahi enva'ı tuhfe ve yâdigârlar göndermişdir bu kulun kemâ kân haberin oldım bu babda asla ve kat'â şek ve şübhe yokdur Şöyle bilesin saadetlû Sultanım bir kimesneki bu asıl fitne ve renk ve zarâfetler hikmetle idebile pes mâlûm-ı şerifiniz ola ki şeytan aleyhü'l-lânenin sahîh oğlu veya peyrevi ve müridi ve peşrevidir gayri hususlar hod anın katında helva yemek gibi olmaz elbaki mâlûm Mısrâ': تاجک عیانت چه حاجت به بیانت
Ümiddir Şehinşâh-ı âleme ma'lûm-ı şerif ola ki merhum Sultan Mustafa eğerci bâzı hususlarda günahu var imiş lâkin bir zaman fırsat gözedir imiş ki ol gün olmaya ki Şehinşâh-ı âlem be-gayet mecrüh ve za'if ve nahif ve hasta ve asker-keşliğe tâkat ve yarar olmadıkda sâirlere bir hareket ide bânında dâima geçürür imiş illâ (ola) zaman gözedir imiş bânında lâkin Rüstem Paşa'ya ve bir kaç kimesneye be-gayet kinlû ve fırsatların arar imiş ki kendüsü fırsat buldukda bir reng ide ve yahud saadetlû Sultanıma mülâkat kıldıkda kemâkân ahvallerin ve şikâyetlerin idüb şayed ki saadetlû Sultanım anların haklarından gele idi illâ her çend ki mutâlâa iderim anın zamirinde bu yakın yılda nitekim saadetlû Sultanım sıhhat ve selâmet üzeresiz veya ol ki sağ ve selâmet veya kuvvet-i beden olub asker-keşliğe ve cemi' hususlara kaadir ve tüvânâ veya hoş olub ve her tarafa hareket ve serdarlık ve hây ü huya kazdır olub ve sayd ü şikâr ve taht u baht ve ilgaz ve buna mânend kaziygeler ya kuvvet ve şevk ve zevk üzere kaadir olub niteki bu vâdi ve bablarda bî-pervâ veya izz ü devlet ve sadet ü ikbâl ve her hususta bir kusur bulmayub tâ ol fırsata dek sobr idüb kalb ve zamirinde bu imiş ki asla ve kat'â bir tahallûf ve hiyanet ve serkeşliği alâimin izhar eylemiye ve itaat ve inkıyad üzere ola illâ kendünün âdemlerinde edebsizlik ve herze-zâgîd sülzük ve şöyle böyle iderüz sözleri mâbeynlerinde cihâleten zamirlerinde var imiş lâkin kendüsinde delâil-i ilm budur ki

vehimlerinden ve hem anın vâlidesinin vehminden canları yok imiş ki izhar ideler lâkin gâh gâhi kendüsinden bâzı kimesnelerden be-gayet bî-huzur ve rencide oldukda gazaba gelüb bâzı alâimler ma'lûm iderler imiş sanurlar imiş ki bu kaç yılda bir hareket-i hiyanet ider ki böyle âh vâhla alâimler gösterir yoksa delâil-i ilm budur ki ol bu kaç yılda tâ ol alâimler ve fırsatlar düşmeden aslâ ve kat'â itaatten gayri ve mahabbet ve meveddet ve intibahdan gayri bir alâim göstermiye ve vâlidesinden dahi delâil-i ilm-i remil budur ki rast geldikde daimâ nasihatler istimâ ider imiş ki devletlû Sultanım eğer ol babda saadetlû Sultanıma bir hatar ve elem ve kıran ve cefâ ferzend tarafından delâil-i ilimden mutâlâalarında görüne idi yazub Üstanbul'a (İstanbul) göndermez mi idim ancak bu babda çok yalvardım idi gönderdüğüm ahkâm-ı remildeki devletlû Sultanım inâyet eyle bu kerre seferi ref'eylemesine himmet ve terahum eylene ki zımnında fâide yokdur ziyandan gayri ve belki pişmanlık yüz gösterir eğer kabul eylemeyüb bu ilm-i remil ahkâmını inâyet buyurun bu kerre kaç yiladek ta zaman-ı sefer-i Acem gelinciyedek sabr eylemek beher tarik evlâ ve enfa'dır ki الصبر مفتاح الفرج ben kulun gönderdüğüm ahkâmıda çok yalvarmış idim ki her ne kadar ki kahr ü gazab zamîr ü münîrinizde var ise inâyet idüb sabr eylemek enfa'dır ki sonra pişmanlık el virmesün ol ahkâmıda çok küstahlık eylemiş idim ki zinhâr mekr ü keyd ve kizb ü hud'a-i mekkârlardan sakın ve bu seferi ref'eylemeğe himmet buyurun deyü ol ahkâmıda ki bir kaç cüz var idi yazduğum eğer zâgî' olmayub ol ahkâmı bulursanız mutâlâa-i şerif buyurasız ki neler yaymışımdır andan remmât-i sâdik ne yazsın saadetlû Sultanıma hod ma'lûm-ı şerifdir ki bir iki kerre şehzâdeler için remil buyurdunuz idi bu kulun merhum Sultan Mustafa'nın şarita-i tali'inde Sultanıma beyân eyledim idi ki mezkûrun tali'inde bu dereke hiyanet ve serkeşlik ile Sultanıma arz ideler illâ delâil-i ilm budur didim idi ki âkıbet Sultanımın gazabına giriftâr ola deyü haber verdim idi لا يعلم الغیب الا الله sonra dahi bu kulundan her kez suâl ve cevab olunmadı ki alâmet-i hiyaneti çok zaman mıdır ve yahud bu kaç yılda asla suâl olunmadı illâ bu kulun bilürüm ki ahkâmıda yazmış idim ki anın hiyaneti zamirinde izhar eylemek ve hareket ve serkeşlik alâyi-

mini bu kaç yılda ayân eylemek kalbinde zuhura getürmek delâlet eylemez lâkin bir zaman ve mahall-i vakt-i nâ tûvanlık gözedür illâ şimdiki yıllarda olâmet-i hiyaneti görünmez deü beyan eyledim idi ve küstahlık dahi eylemişdim kaç kerre ey Şehinşâh-ı âlem mekr ü keyd ve hile-i ehl-i fitneden zinlâr sakınasız olmaya ki andan tâ zaman-ı hiyaneti ve serkeşliği ve muhalefeti zuhura gelmeden ve sahîh ve sâlim kemâkân Sultanıma her vechile âlem olmadan ana kıyub gazab babında re'y görmeğe câiz görestiz hod bu kulun hatırmadadır ki defa'atla ahkâmıarda beyan eylemişimdir vallâh-billâh Hak alim ve allân.dır ki ol yıl ki bu kulun elmayla saadetlû Sultanıma ilm-i remilin mefhumundan bir kaç cüz şerh ve beyanını yazub alma (elma) ile pişkeş gönderdim idi sonra mülâhaza ile... eslâ ve kat'â ahkâm-ı remil Danyel Peygamber aleyhi's-selâm amel ettirmediler ve mekr ü hiyle bâzı kimesnelerin hud'a ve hilâf ve envâ'ti fitne-engizliklerinden aldanub firifte oldunuz esla bu kulun remil beyanından yalvarmağım fâide virmeyüb ve âdem yerine saymayub gayrıların şöyle böyle fitnelerine aldanub müteveccih-i sefer oldunuz ol ecilden bu kulun defa'atla fikr eyledim ki cümle kitab-ı remil ve hud'olar ki bu kulundadır suya bırakayın çünki ilm-i remile amel olunmaz sâirler gibi biz dahi ehl-i silâh ve sipâhi ve asker-i nusret-fercâmın tariki ne ise ana amel ideyim saadetlû Sultanıma ma'lâm-ı şerif ola ki Rabbü'l-âlemin Sultanımın âsîtâne-i saadet-âşyanına iki bilâ-nazîr ve bilâ-mânend ve mâhir-i zaman ve nâdirü'l-asr ve yegâne-i devrân sâhib-i hüner hak rast getürmüşdür Evvelô hazret-i Nişancı Bey ki âlemde bilâ-nazirdir illâ çendan ki kadri murad üzere ola yokdur bâdehu ben kemine kulun ki ahkâm-ı ilm-i remilde gün gibi ayân ve beyân ve dünyây-ı fânide bi-tevfik-i Hak cem'i memâlik-i âlem pâdişahlarının mecalisinde şeh-nâme ve tevârih mânendi gibi evsâf-ı kemâlât-i hünerim beyân iderler çunân ki Şah Tahmasb-ı gümrâh reşkinden ki tâ'lim alub bana şâyed ihtiyacı olmaya müddet altı yıl şâgird olub bir kaç kitâb-ı remil kavâidini okudu sonra Sultanıma ümid-dir ki sebeb-i keyfiyet-i ahvâl ne vâki olduki bâzı ehl-i garazlar kendüye ne diler ki Molla Haydar sünnîdir ve her dâim bu askere bilâd-ı Rum pâdişahından verir ki Rum pâdişahı kaç kere bu bilâda gelür şöyle böyle olur ve nicenize mukabilde size dahi söyler ki Rum pâdişahiyle yaramaz olmağil ve elçiler gönderüb

meveddet ü mahabbet ve inkıyad-ı sulh ü salâh hayır dâvâsın izhâr eylegil eğer istersiz ki muradınız üzere bu dünyây-ı fânide nite ki hayattasız hoş hâl üzere olasız eğer inkılâb üzere amel idesiz sonrası eyü olmaz ve sonra şöyle ola ki kardaşlarının mâ-beynlerinde dahi nizâ vâki'ola ve buna mânend sözler ile bu kuluna ma'lûmunuzdur ki Sultanıma arz olunmuşdur ki kaç kerre başıma kasd idüb ve sonra han ve sultan ve beyleri ve Taclû hanımki ulu vâlidesi gibi iî dilekleriyle halâs olmuşumdur ki bu asıl bilâ nazire âlemde kıymak mı olur her vechile hidemâtlarda ârâste ve pirâstedir envâ'ti medih ve evsâflar ile bu kulunu halâs eylemişlerdir ve takdir-i rabbânî bu idi saadetlû Sultanım gibi halife ve sâhib-kırân ve sâhib-i zamân-ı cihân ve şehinşâh u sülâyman-ı devrân hâk-i kadem-i mübârekini bus idüb cân kemer-vâr der-miyân beste âdâb-ı hidemât-ı Şehinşâh-ı âlem hidmetinde her vechile gerek olayın ve lâkin Hakdan ümidim budur ki sâirler ile bu kulunu berâber bilmeyüb bir dermend anılınca ve bilâ-mânend ve yek-dâne mukbil-i vesfâdâr hakikî sâdik illâ halâs-ı âşık-ı yek-çihet kulun bilüb ve rızâen lillâh kadrim bilüb sâirlere muhtaç eylememesine himmet ve inâyet buyurasız bâki emr ü fermân saadetlû Sultanımındır³⁸.

5

Rüstem Paşa **إبراهيم باشا** hazretlerine Franduş (Ferdinand) kraldan gelen mektubun suretidir — Şefkatlû (شفقتلو) ve merdâne ve bizim zigade sevgilü dostumuz Rüstem Paşa hazretleri hatır-ı şerife hafî değıldür ki geçen yıllarda saadetlû Pâdişah hazretleri Kızılbaş seferine teveccühde iken mâbeynimizde ne vechile dostluk olub ve nice muahede olmuşdu ve ol emn ü aman Pâdişah hazretleri öte câniblerde iken nice sakladığımız âlem halkına ruşendir bâdehü her ne oldiyse bizden olmayub Budun beğlerbeğisi olan Kasım Paşa ve sâir uçda duran âdemlerden olmuşdur ki azim vechile izhar-ı adâvetler idüb husumetler gösterdiler zu-

³⁸ Topkapı Sarayı arşivi, E. nr. 5103.

lûmler eylediler reâyâmıza olan zulûmler ve hayflar yüce Âsîtâneye def'atla ilâm olmuşdu hususâ tâyin olan kesimimizi yüce dergâha sâl-be-sâl gönderürdük tâ şol zamana değinki mezbûr Budun beğlerbeğisi Solnik سولنيك (Ssolnok) kal'ası parka niçün adâvet izhar idüb ve vaktınıza hazır olun deyû haber göndermişdi anın ucundan mâbeynde bu denlû dalgalık ve husumet oldu ol Solnik nâm kal'a mâ-tekaddemden ve ahidnâme mucebince bizim yerimizde idi şimdi dahi bizim yerimizdeir ve ol yaptığımız kal'ayı Kasım Paşa ahde muhalif bizim yerimizde kal'a yapmak isterâi mukaddemâ dahi bir iki kal'amız alub zaptetmişdi öyle olsa biz dahi Solnik parkasını yaptık amma ahde muhalif vaz' eylemedik ki yerimiz idi zirâ tâ ant yapmayınca mezbur Kasım Paşa'dan rahat olmadık ve Kasım Paşa bizi ve reâyâmızı böyle incidüb ve anı men'eyledikleri mâlûmumuz olmayacak ol sebepten tâyin olunan kesimi sahih sâlim haber almayınca te'hîr eyledik Pâdişah hazretlerinin dostluğu ahid üzere var mıdır yok mudur deyû bilevüz ol ecilden dergâh-ı muallâda olan elçimize defa'atla mektublar gönderüb bu hâli beyan eylemeğe ısmarlamışdık ve sahih haber alaydık asla alınmadı ol cihetten mezbur kesim te'hîr olmak lâzım geldi zira böyle olıcak yolda giderken cebriyle kimse almak ihtimali dahi vardı bizim bundan özge fikrimiz yok idi ki dostluk içinde kalaydık ve yüce Âsîtâneye ahid olan kesimi sâl be-sâl gönderirdik bu husustan ötürü Erdel vilâyetin alub kabz eylemedik illâ eyilûkle memleket âyânının ve Kraliçenin izniyle ve ittifağıyla aldık kabz eyledik ve bu ad ile a'dıkkı Kraliçeyi ve oğlunu ettikleri inkıyad mukabelesince dostluğa lâyıf olan vech üzere riâyetler eyledik bu hususu gayrı niyyetle eylemedik ve sizin Pâdişahınıza Erdel vilâyetiyçün anlar ne ki virirler idise biz dahi sâl-be-sâl anlar viridiğın virirdik yüce Hazretle mâbeynimizde olan dostluk terakkisiyçün dahi artuk da virirdikki bu seyir üzere kaabil olacaklarına şüphemiz yok idi ve müslûmanlar ellerinde olan kılâ' ve memleket ellerinde ve hristiyanların dahi ellerinde olan kezâlik ellerinde ola deyû emn ü âmân üzere olmak için ahid olub ahidnâmede böyle mukayyeddîr. Bu husus hazretinize defa'atla mektublarda zikrolub ve dergâh-ı muallâda olan elçimiz şikâyet mahallinde anmıştı Dostluğu bozmağa sebep bizden olmadığı hod mâlûm-ı şerifdir amma dostluğu ve emn ü âmânı ber karar eylemekçün nice yollar arayub musâfât izhar

iderdik şimdiki hâlde dahi her hususta eyilûk cânibinde ve emn ü âmân tarafına baş eğüb her vechile fikrimiz ve muradımız dostlukdur Ümidimiz dahi budur ki Solnik (Ssolnok) parkant ve Erdel vilâyeti behânesin Pâdişah ile mâbeynimiz husumet artmadan hususâ ki mezbur Solnik kal'ası bizim yerimiz idüğü defa'atla ilâm etmişizdir bizim olmağın anı yapmak bize câiz olmuşdu ve Erdel vilâyetiyçün ve sâirler vireceği malı biz dahi yüce Âsîtâneye vireceğimiz bildirdik ve dostluğa ve mahabbetlû konşuluğa (فوكشنة) lâyıf olan vechile amel eylemeğe ilâm iderdik ve ne ki ikrar ider idik ise hakkı hak üzere bildiğimiz gibi dönmezdik ve sözüümüz üzerine muhkem durmağa ahid iderdik öyle olsa geçen mâceraları şimdi koyub dostluğumuz tâzelenmek için hristiyanların imparatoru benim efendim ve sevgilü kardaşım ile böyle lâyıf gördük ki anın nâmesinden dahi mâlûm olur Hazretinize temennâ ideriz ki aramızda girmeğe lâtıf idib inâyetiniz ve muavenetiniz diriğ itmeyüb bu azim maslahatı uhdenize alub aramıza girib yüce dergâha elçimiz varmağıçün emn ü âmân hükmü inâyet ola eğer kardaşım imparator elçisidir ve eğer bizim elçimizdir sizin himmetiniz olıcak iki cânibden dahi yüce Âsîtâneye elçimiz varub dostluğumuz için ve emn ü âmânımız için maslahat ne ise göreler girüb bize irsâl olunalar deyû ahid oluna amma elçimiz anda gönderildikde muradımız ne ise bitinciyedek ki iki cânibden askerimiz dernekden ve sefer etmekden durub yıkub yakmaktan tehir olunub ki Allahın fadliyle evvelkinden dostluğumuz dahi pek mukarrer ola inşaallah eğer devletlû Pâdişah'ın bu hususa rızaları olursaki aramızda sulh ve salâh ola her cânibden azim dostluğumuz ola ve emn ü âmân ola ve çok kanlar dökülmek men' oluna hazretinize ziyade temennâ ve tazarru' ideriz ki bu cümle cevablarımızda ve temennâmuza cevap virmeğe ih-san idesiz ki yüce Âsîtânenin muradları olursa böyle olduğu gibi ferman eylesünler biz dahi bizim leşkerimize ve âdemlerimize emr idevüz ki hiç yüce Âsîtânenin tevâbiıyla emn ü âmân üzere olavuz asla zarar ve ziyan kasd itmeyeler amma dergâh-ı muallâ askerinden bizim tevâbiimize dahi emn ü âmân üzere olalar bu maslahat böyle başlanıcak ümididir ki ilerü gele, yüce dergâhda olan elçimiz يوانش ماريه (Joannis Maria-Malvezzi) girüb bizim hizmetimizde olmağa inâyet ola yüce Hazretin adâleti ve mürüvveti ve edl ü insâft - ki âlem halkına sayı'dir - elçimiz

azim günahkâr olduğu takdirce inâyet buyurula ki âlemde elçilere zeval yokdur ve yüce Âsitânenin nâm-ı şeriflerine dahi münasib olmamağün ümididir ki mürüvvet inâyet idüb habsden ıtlak idüb girü hizmetine nasb ola her vechile Hazretinizden dahi temennalar ideriz ki hazret-i şerifinizden mzkûru nâm-ı şerifinize ve adâletinize ve mürüvvetinize lâyük olan vech üzere devletlü Pâdişah hazretlerinden temennâ eyleyüb kurtarasız ümidimiz budur ki yalnız mezbur elçimiz hususunda değil belki cümle cevabımız ve maslahatlarımız babında ümididir ki üzerimizden nazar-ı inâyetiniz diriğ buyurulmayub ve hayırlı cevab virmeye inâyet ola bu hususun husulü müyesser olur eğer muavenetiniz inâyet olursa ettiğiniz lûtf ve keremler mukabelesinde bize lâyük olan vech üzere mükâfatı olunub Hazretinize azîm pişkeslerimiz irsâl olunur ve söyledığımız cevablardan gayri dürlü olmayub sözümüze muhalif olunmaz ve لينج (Linz) nâm şehirde Aprilin yirmi dördüncü gününde yazılmışdır ki şimdi otuz dokuz gün olmuştur³⁹.

6

Sadrâzam Rüstem Paşa'ya, yeniçeri piyâdeleri tarafından, ağaları hakkında yapılan şikâyet — Rüstem Paşa hazretlerinin hâk-i pâyi şeriflerine yeniçeri kullarının arzı budur ki: Pâdişah cânibinden sizin girünüze pâdişah vekili olanlar her biri kendü zamanında pâdişah kullarının hâl ve ahvallerin yok[la]yub her kişünün hâlini pâdişah hazretlerine arz iderlerdi Şimdi sen vekil oldun kendü havânda olub bizüm hâlimizi bilüb dahi tegafül idüb bizüm hâlimizi pâdişaha arz itmeysin her kangî zulme uğrayub hâlin sana arz itmeğe geldükde oğa olan bilür ben bilmezem deyü hava sugun içürürsün pâdişah ise islâm pâdişahıdır dört divar arasında kimsenin hâlinde haberdar değildir vezirlerim vardır ve her kişünün ağası vardır her kişünün uğrusın anlar bilür deyü bir alay zâlîme itimad etmişdir kimsenin hâlin bilmez ve bilmek dahî eksüğü değildir Bundan murad nedir bize ifâ ve cezâ itmekden muradunuz bu mudur ki canımız acığıyla bu köpeği öldürüb bir

³⁹ Topkapı Sarayı Arşivi, E. nr. 3980.

küllî fesad olub senin ırzın pâymâli olub evün ve barkun yağma olub ve nice kimesnenin malı ve rızkı telef ola Yarın âhirette ne cevab virürsün Bu zâlimin bize itdüğü ezâyı ve cesâyı bilürsün niçün pâdişaha doğrusun dimezsün yoksa hatırın sakınursun güveğü idinmek istersin ola ya pâdişaha vuku'ü üzere arz eyle veyahud dahi çaremüz kalmadı bir küllî fesad etmek mukarrerdir bilmiş olasin sonra bilmedüm demek fayda itmez Pâdişaha dahi arz virilmek mukarrerdir Elhasıl dirlik değil canımızdan bizar olmuş bilesiz doğrusu çok zamandır ki yeniçeri ارباب (ıomeyüb?) dahi bir vezirin kapusuna evvelki gibi ciğer asmaz oldular amin gün yeniçeri böyle hor ve hakir olmuş amma inşaallah bir kaç gündün sonra göresin ne fesad olur Bu oğanın cümle kabahatinden biri budur ki ocağa itdüğü zararından gayri din-i islâma dahi zararı budur ki ol zamanda yeniçerinin bir cerime ile hisara çıkmalı olsa Rumiline çıkarurlardı şimdi bu ağa Erzurum'a gönderir oldu bu makule Erzurum'a hisara çıkanlardan kaç tüfengile çıkub Kızılbaş gitmekle şimdi Kızılbaş ne mikdar yeniçeriye mâlik olmuştur tetebbu' itdüresiz Divan olmaz ki bir goldaşın ulûfesi kat' olmuya veyahud hisara atılmıya Biz koyun sürüsüne benzer tâyifeyüz birimize ne olursa cümlemüzedir bunca goldaşlara nâ-hak hakaret olmuştur bugün anlara ise yarın bize Elhâsil bilmiş olasin cümlemüz ölüm eri olmuşuz bu kâğıdı ört basdur dime pâdişah hazretlerine dahi kâğıd atub bildürüyoruz senden kâğıdı isteyecektir bilmiş olasin.

Biçâregân-ı piyâdegân⁴⁰

7

Yeniçerilerin, ağalarından şikayetleri hakkında pâdişaha arzları — Devletlü Hünkârın ayağı toprağına yeniçeri kullarının arz-ı hâli budur ki: Hâliyâ oğamız olan kimesnenin aciz ve fârûmande kaldık âl-i Osman peyda olalı ve yeniçeri olalı böyle zâlim haram-zâde müfsid sûret uğrusı şeytan sofi azımız oğa ne gelmişdür ve ne gelecektür Bunun zamanında yeniçeri olmaktan gâvur

⁴⁰ Topkapı Sarayı Arşivi, E. nr. 6840.

olmak yekdir devletlû Padişah sen bunu âdem sanırsun bu âdem değildir ve şeytan aleyhül-la'ne kendüsüdür hayf yazuk senin buna itdüğün i'tikada hâsâ ve kellâ bu senin terbiyende büyümiş ola yazuk değil midir ne hak bilür ve ne şeriat bilür bir zâlim müf-sidden kande geldi cla her kim bunu ortaya getürüb ağa olmasına sebep oldu ise Tanrı rahmetinden mahrum ola gün olur mu ki seni mazlamaya koymıya bî-günah bunca kişinin dirliğine mâni olub ve nice kimesnenin dahi katline sebep olur âhrette bunun cevabı senden mi talep olunmuş yoksa kendüsinden mi, niçün görmezsin Padişah-ı âlem-penahsın Hak katında ne cevap vereceksin kendü sükârâ kanda bir oğlan var ise ilerüye çöküb yaban oğlanlarına yaya-başılık ve bölükbaşılık virüb kanda bir ihtiyar var ise bir behane ile ya Erzurum hisarına veya dizdarlığa çıkarur oldu ve atan ve dedenin zamanında yeniçeri kullarının bir günahı oldukda Rumili'nden gayri yire çıkarmazlardı bu ağanın zamanında Erzurum'a gider oldu Kızılbaş'a gitmesi kolay olsun teftiş eylen görresiz bu ağa zamanında ulûfesi kesilen yeniçeriden kaçı Kızılbaş'a çıkub gitmişdir elhamdülillâh islâm padişahsın her ne yere ki kasd etsen elün yeter bu mel'un olmazdan evvel Kızılbaş ne mıkdar tüfenklüye kaadır idi ve şimdi ne kadar tüfenklüsü vardır kutlu olsun sancak beyleründe şimdiye değin مدوسى Bey yoğidi bu ağa zamanında köylere dahi sancak virilür oldu kuyumcu Kasım ki kendüye üsküfler ve kemerler işlemekle bunca kulların var ki kimi atan ve kimi deden kuludur ol zamandan berü taş yasadıub toprak döşenüb hizmetde dururlar anlara sancak müyesser olmaz kuyumcu Kasım gibi kıztı sohbetinde çalınmış gidilikle meşhur iken ana sancak alvirürsün gafilsin bu mel'unun kangî fesadın ve kangî kabahatin idelüm faamma ol hacetümüz değildir ki böyle Macar kâfiri ki dün gâvurdan gelmiş henüz domuz eti ağzında kokaduruyor bize havâle idesin nâ-hak ırzımızı ve nâmusumuzu paymâl idüb dürlü dürlü hakaretler ider eğer günâhımız var ise kendü elinle bizi öldür bir uğurdan kur[tu]lulum âdil padişah oğlusun kimesneye i'timad itmezdi kulun ahvalin kendi görürdü sen bir alay zâlime i'timad idüb irha-i 'inan itmişsin anların ise eksükleri değildir her kangısına varub halimizi oğlasanız ben bilmezem ol ağa gözedür ol bilür deyü cevap iderler bâri hâlimizi kime ağlayalım elhâsıl sabra tâkat kalmadı

bıçak sünûğe irdi gayetle canımız acıduğundan sana arz-ı hâl itdük ya bu zâlimi bizden gider bizi bunun şerrinden halâs eyle yahud bir küllî fesad ideriz nice can telef olub nicesinin rızkı zâyi' ola ırz u nâmusâ hâlel geldüğünden gayri Hak katından dahi mes'ul olursun vebali boynuna elhasıl sözün doğrusun söylerüz senden dahi ve oğullarından dahi ve pašalarından dahi bîzar olduk bir fesad ideriz ki Mustafa Ağa zamanında olan fesad bunun zerresi olan nolaydı kâşki Sultan Mustafa ölmekten biz kırılardık senden sonra bu oğulların dahi senin yirüne gelüb anların zamanında böyle bir acemi gâvurdan gelmiş hodu sedî bilmez oğlan gelüb ağa olub bize nâ-hak böyle eza ve ceza idüb hor ve hakir olavuz gerek mi âhr ömründür Allah'dan kork bizüm hâlimizi gör âdem kütluğî değildir bu haram-zâdeyi üzerimizden gider şerri def'eyle ve illâ olacağıın biz didük sonra günah bizden değildir ve bu hususa birer mufassal kâğıd dahi Rüstem Paşa'ya ve Ali Paşa'ya atub dururuz anları göresin vay bize ne devletsüz başımız var imiş ki Sultan Mustafa gidüb biz kalmak bâri ol soğ imişse iş bir dürlü dahi olurdu ola bir bizüm çekdüğümüz nedir buna kim katlanur her gice odaya geldüğümüzce koyun bıçağa güyer gibi arduмуza bakub dururuz ki bu gice kimin beratı gelür deyü gel devletlû Padişah nola padişah oldun ise hele bu kulların hâlin dahi insaf eyleye böyle bir zâlimi havâle idüb hor ve hakir itdirmek olmaz bu miskinlerün içinde nice emekdarların vardır bize dahi hayf değil midir sen esirgemezsen ya bizi kim esirgesün ilerü zaman yeniçerileri gibi şarabda avrette ve oğlarda değilüz gavga ve galebede değilüz beş vakit namazımızda ve sizin duânuzdayuz belki fesad ve şena'at iden yine bir kaç dinar virmekle ol eyü olur biz mücrim ve günâhkâr oluruz والى العظيم, adımız yeniçeridir şara ve bazara çıkamaz bu ağanın zamanında şöyle hor ve hakir olduk ki şarda ve bazarda at oğlanı bizi döğür oldu korkumuzdan kimesneye söyleyemez olduk Allah'dan reva midir geçende kendüye bir kâğıd yazub atduk bolay ki insafa gele deyü ezayı ve cezayı dahi ziyâde itmeğe başladı meğer senin rızân var olasin böyle ider eğer senin dahi rızan var ise ma'lûm oldı ki acılla bu ta'ife bir fesad itdükleri ister imişsin bunt dahi fikir etmez misin ki bunun körliğine şehre od atolar son nedamet fayda ider mi bu ezaya biz mütehammil olmayub bu macar gâvurun çokdan hakaretle depeler

idük lâkin senin ırzın sakınub yolundan sana arz itdük eğer giderdün gavgayı def'itdün hoş ve illâ olan fesadın ve fitnenin vebâli boynuna olur bilmiş olasın dahi durub bakmak olmaz والله, الله, fesad ideriz öğat âgâh ve haberdar olasın sâirlerde şaraba yasağ idersiz sofi ve bu i'timad itdüğün oğs yalıda kaç meyhare ihdas etmişdir testiş eylen göresiz⁴¹.

⁴¹ Topkapı Sarayı Arşivi, E. nr. 5856.